

Makosa ya Kifonolojia Miongoni mwa Wanafunzi wa Kiigembe katika Ujifunzaji wa Kiswahili.

na

JACKSON KIMATHI KANAKE

**TASNIFU HII IMEWASILISHWA KATIKA IDARA YA
KISWAHILI NA LUGHA ZA KIAFRIKA ILI
KUTOSHELEZA BAADHI YA MAHITAJI YA SHAHADA
YA UZAMILI KATIKA CHUO KIKUU CHA KENYATTA.**

Kanake, jackson
*Makoso ya kifonolojia
miongoni mwa*

2013/425229

2013

KENYATTA UNIVERSITY LIBRARY

UNGAMO

Tasnifu hii ni kazi yangu mwenyewe na haijatolewa kwa mahitaji ya shahada katika Chuo Kikuu kingine.

KIMATHI JACKSON KANAKE

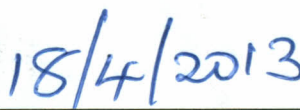

Tarehe

Tasnifu hii imetolewa kwa idhini yetu kama wasimamizi wa kazi hii ya Chuo Kikuu cha Kenyatta.

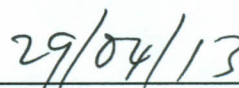
Dkt. JACKTONE ONYANGO

Tarehe

Dkt. PETER N. KARANJA

Tarehe

TABARUKU

Kwa mke wangu mpendwa Janice Makena.

SHUKRANI

Natoa shukrani zangu za dhati kwa mwenyezi Mungu aliyenipa siha ya kuendeleza kazi hii hadi tamati.

Wasimamizi wangu Dkt. Jacktone Onyango na Dkt. Peter Karanja nawashukuru kwa kunielekeza toka hatua moja hadi nyingine hadi kukamilika kwa kazi hii. Asanteni kwa kunishirikisha katika mijadala iliyoninoa akili na kunitia makali ya kiusomi na kuniongezea maarifa. Langu ni kuwaombea Mterehemezi awakirimie takrima sufufu.

Siwezi kumsahau Dkt. Kobia mwandani wangu kwa kunitia hamasa na kunichochea kuifanya shahada hii ya uzamili. Shukrani kwa kupitia kazi yangu na kwa msaada wako wa vitabu na majarida nilipohitaji.

Watafiti wangu wasaidizi mwalimu Narman Murithi, shemeji mpendwa mwalimu Jotham Kirimi nawashukuru sana. Aidha ningependa kumshukuru shemeji kwa ufadhili wa gari na vyombo vya kurekodi vilivyotumika wakati wa shughuli hii. Sitamsahau marehemu mwalimu Rutere ambaye alikuwa msaidizi wangu pia katika utafiti huu lakini akatuacha kabla ya kazi hii kukamilika. Mungu amrehemu.

Ningependa kuwashukuru walimu wakuu wa shule za Nturuba, Kaurine, Gitura na Kirindine kwa ushirikiano wao. Naomba mungu awape ufanisi katika shughuli zao zote. Walimu wa Kiswahili wa shule hizi pia nawashukuru sana kwa kujitolea bila kuwasahau wanafunzi wa kidato cha tatu wa shule hizi kwa ushirikiano wao na kujitolea walipohitajika.

Wenzangu tulioanza mwendo nao mwaka wa 2008 nawashukuru kwa kushajiana safari ilipotuwia ngumu. Mwandani wangu Safari Ntalala tuliyekaa chumba kimoja kwa muda huo wote nakushukuru kwa amani uliyonipa na motisha na hasa ucheshi baada ya kazi. Namshukuru mwalimu Richard anayefunza Kiingereza shuleni mwetu Nturuba kwa mijadala ya kiusomi tuliyoshiriki pamoja ofisini mwangu. Nawashukuru wazazi, ndugu pamoja na marafiki walionipa moyo wakati wa shughuli hii muhimu.

Kipenzi changu Janice Makena natoa shukrani za kipekee kwako kwa kujinyima na kunilipia karo ya kuingia chuo kwa mshahara wako wa kwanza maarufu kama 'boom'. Asante kwa kuvumilia upweke nilipokuwa chuoni mkiwa na kipenzi chetu Gakii. Upendo wenu ulinipa moyo wa kuendelea na kazi yangu bila wasiwasi. Mungu awabariki.

Shukurani zangu zimfikie yeyote aliyetoa mchango wake kwa njia yoyote ile ili kufanikisha kazi hii. Baraka za Mungu ziwe nanyi nyote.

VIFUPISHO

UL Uchanganuzi-Linganuzi

L1 Lugha ya Kwanza

L2 Lugha ya Pili

IKISIRI

Utafiti huu unanuia kuainisha na kuchanganua makosa ya kifonolojia miongoni mwa wanafunzi wanaozungumza Kiigembe katika ujifunzaji wa lugha ya Kiswahili. Athari hizo hutokea kwa sababu ya kuingiliana kwa lugha hizi mbili ambazo ni Kiswahili na Kiigembe. Ni kutokana na maingiliano haya ambapo tunapata athari ya Kiigembe katika Kiswahili na athari hizo pia hutegemea miundo ya lugha zinazohusika. Utafiti uliongozwa na nadharia ya Uchanganuzi Linganuzi. Hii ni nadharia ya ujifunzaji wa lugha ya pili ambayo hulinganisha na kulinganua lugha mbili ili kuonyesha jinsi zinavyofanana na kutofautiana. Utafiti huu ulihusisha wanafunzi wa shule za upili za kutwa kutoka wilaya ya Igembe Kusini, mkoa wa Mashariki nchini Kenya. Kazi hii imepangwa katika sura nne. Sura ya kwanza inahusu utangulizi wa jumla. Katika sura hii, suala la utafiti linaangaziwa pamoja na maswali ya utafiti, malengo ya utafiti, sababu za kuchagua mada na pia upeo na mipaka. Misingi ya nadharia na pia mbinu za utafiti zimeelezwa. Utafiti wa nyanjani ulihusisha mahojiano, hojaji, usimuliaji wa hadithi na pia uandishi wa insha. Sura ya pili imeshughulikia dhana ya fonolojia na dhana ya fonimu. Maadam sauti ni kipengele muhimu katika utafiti huu, irabu na konsonanti za Kiswahili na za Kiigembe zimeainishwa. Uchanganuzi wa data na mjadala umefanywa katika sura ya tatu na hatimaye muhtasari wa kila sura na mapendekezo ya utafiti yametolewa katika sura ya nne.

ABSTRACT

This study aims to investigate the major phonological errors committed by Kiswahili learners from Igembe in their learning of the Kiswahili Language. The study has applied the contrastive analysis theory. This is a theory in second language learning which compares two Languages to show their differences and similarities. The study focuses on secondary school students from four day secondary schools in Igembe South district of Eastern province in Kenya.

This work is arranged in four chapters. Chapter one has the general introduction that outlines statement of the problem, objective of the study, rationale for the study and the scope of the study. Literature review, theoretical framework and the research designs are also highlighted. This study involved the use of questionnaires, interviews, storytelling and composition writing to collect data. The second chapter looks at the concept of phonology and the phoneme. Since the sound system is a key component in this study, the Kiswahili vowels and the consonants are looked at in this chapter. The same chapter also highlights on the phonetic inventory of the dialect under investigation which is Kiigembe as well as analyzing its influence in the learning of Kiswahili. Chapter three gives the data analysis and chapter four gives a summary of all the chapters in this work as well as the recommendations. The major findings in this study show that there is first language influence that is Kiigembe in learning of Kiswahili by students from the region under investigation . The findings indicate that this is majorly caused by the difference in structures of the two languages.

YALIYOMO

Ungamo.....	ii
Tabaruku.....	iii
Shukrani.....	iv
Vifupisho.....	vi
Ikisiri.....	vii
Abstract.....	viii
Yaliyomo	ix
Ramani.....	xii
Jedwali.....	xiii
Ufafanuzi wa Dhana Muhimu	xiv

1.0 SURA YA KWANZA: UTANGULIZI

1.1 Usuli.....	1
1.2 Suala la Utafiti.....	8
1.3 Maswali ya Utafiti	8
1.4 Madhumuni ya Utafiti	9
1.5 Sababu za Kuchagua Mada	9
1.6 Upeo na Mipaka	11
1.7 Misingi ya Nadharia	12
1.8 Yaliyoandikwa Kuhusu Mada	15
1.9 Mbinu za Utafiti	23
1.9.1 Uainishaji wa Sampuli	23
1.9.2 Ukusanyaji wa Data	24

1.9.3	Uchanganuzi wa Data	25
1.9.4	Uwasilishaji wa Matokeo	26
1.9.5	Hitimisho la sura ya kwanza.....	26
2.0	SURA YA PILI: FONOLOJIA YA KISWAHILI NA YA KIIGEMBE	
2.1	Utangulizi.....	29
2.2	Dhana ya Fonolojia.....	30
2.3	Dhana ya Fonimu.....	33
2.4	Irabu za Kiswahili.....	35
2.5	Konsonanti za Kiswahili.....	37
2.6	Fonolojia ya Kiigembe.....	42
2.7	Fonimu za Irabu za Kiigembe.....	43
2.8.0	Konsonanti za Kiigembe.....	46
2.8.1	Konsonanti za Kiigembe Katika Othografia.....	47
2.9	Hitimisho la sura ya pili.....	50
3.0	SURA YA TATU: UCHANGANUZI WA DATA NA ATHARI ZA	
	KIIGEMBE KATIKA KISWAHILI	
3.1	Utangulizi.....	51
3.2.0	Utafiti wa nyanjani na mbinu zilizotumiwa.....	51
3.2.1	Uandishi wa insha.....	52
3.2.2	Matokeo ya kusoma kifungu.....	55
3.2.3	Usimulizi wa hadithi.....	57
3.3	Ulinganishaji wa Kiigembe na Kiswahili.....	59
3.4.0	Athari za lugha ya Kiigembe Katika lugha ya Kiswahili.....	60

3.4.1	Uchopekaji.....	60
3.4.2	Udondoshaji.....	63
3.4.3	Ubadilishanaji wa fonimu.....	64
3.5	Hitimisho la sura ya tatu.....	68
4.0	SURA YA NNE: MUHTASARI, MATOKEO NA MAPENDEKEZO	
4.1	Muhtasari.....	72
4.2	Matokeo ya Utafiti.....	73
4.3	Mapendekezo.....	76
	MAREJELEO.....	78
	VIAMBATISHO.....	82

RAMANI

Ramani 1.1 Maeneo ya makundi makuu ya Wameru.....	4
Ramani 1.2 Wilaya ya Igembe.....	5

JEDWALI

Jedwali la 1. Konsonanti za Kiswahili.....	42
Jedwali la 2. Konsonanti za Kiigembe.....	46
Jedwali la 3. Konsonanti za Kiigembe katika othografia.....	47
Jedwali la 4. Konsonanti mwambatano za Kiigembe.....	48
Jedwali la 5. Maneno kutokana na insha za wanafunzi.....	53
Jedwali la 6. Maneno kutokana na vifungu vya kusoma.....	56
Jedwali la 7. Maneno kutokana na usimulizi wa hadithi.....	58

UFAFANUZI WA DHANA MUHIMU

Athari: Neno hili limetumiwa kumaanisha matokeo yoyote yale ya kuingiliana kwa lugha mbili au zaidi.

Kiswahili Sanifu: Kwa mujibu wa TUKI (1981), ni Kiswahili kinachofuata taratibu zinazokubaliwa katika maandishi na mazungumzo.

Wasemaji: Hawa ni wazungumzaji wa lugha ya kwanza.

Lugha ya Kwanza: Hii ni lugha ambayo mtu hujifunza mara ya kwanza akiwa mtoto kabla ya lugha nyingine yoyote.

Mzawa Lugha: Ni mtu ambaye ni mwenyeji wa lugha au mzungumzaji asili wa lugha fulani.

Lugha ya Pili: Ni dhana ambayo hutumiwa kwa ujumla kumaanisha lugha yoyote ambayo mtu hujifunza baada ya lugha ya kwanza.

Kujifunza Lugha: Ni kupata ufahamu wa lugha katika mazingira rasmi kwa kufundishwa, kufuata utaratibu wa silabasi na kwa kupewa mazoezi.

Sarufi: Ni jumla ya kanuni za lugha zinazoonyesha uwezo wa lugha alionao mzawa wa lugha hiyo.

SURA YA KWANZA

UTANGULIZI

1.1 Usuli

Athari ni istilahi inayotumiwa katika lugha kumaanisha matokeo yoyote ya kuingiliana kwa lugha mbili au zaidi. Mbaabu (1985) anaeleza kuwa ujuzi wa lugha za kwanza unaingiliana na Kiswahili. Sababu ya maingilio haya ni kuwa lugha za Kibantu kama vile Kimeru, Kikamba, Kisii na zingine hufanana sana na Kiswahili kwenye muundo wa maneno, sentensi na sauti. Katika kazi yake Mbaabu (1985) anaeleza kuwa maingiliano hayo ni tatizo kubwa kwa wote wanaojifunza Kiswahili kama lugha yao ya pili. Katika kujifunza lugha ya pili ikiwa lugha ya kwanza na ya pili zinatofautiana kwa muundo wa sauti au sarufi, basi kutakuwa na shida kujifunza lugha ya pili. Ikiwa tofauti ya lugha hizo ni kubwa, basi vilevile shida ya kujifunza lugha itakuwa kubwa. Ili kutambua shida za kujifunza lugha ya pili yafaa kuelewa tofauti kati ya lugha hizo mbili. Njia ya kuyatatua matatizo hayo ya taathira na kurahisisha ufunzaji wa Kiswahili ni kuyajua yanavyojitokeza katika muundo wa maneno, sauti na hata sarufi.

Chiragdin na Mnyapala (1977) ni wataalamu wengine ambao wameligusia suala la maingiliano baina ya lugha na taathira. Wataalamu hawa wanaeleza namna lugha ya Kiswahili ilivyoathiri na kuathiriwa na lugha zingine.

Wanasema kwamba: “Kiswahili ni lugha ya watu walioko katika ukingo wa bara kubwa. Kwa hivyo wenyeji wake hawana budi kuathiri na kuathiriwa na wanaadamu wenzao walioko pande zote mbili.” Katika kazi yao wanaeleza kuwa ni wazi Kiswahili kimeathiriwa na Kiarabu. Aidha Wahindi nao kwa sababu ya maingiliano yao na waswahili katika shughuli za biashara waliacha taathira zao za Kihindi katika Kiswahili. Hivyo utafiti wao ni muhimu kwa sababu unashadidi kuwa lugha moja inaweza kuathiri nyingine.

Mukuthuria (2004) analishughulikia suala la athari kwa kusema kuwa lugha ya Kiswahili imepiga hatua kubwa sana kwa kujipanua kusudi imudu mawasiliano ya kisasa katika nyanja zote za kitaaluma. Katika kutekeleza jukumu hili, imeathiriwa na vile vile kuathiri lugha za Kiafrika na zisizo za Kiafrika. Licha ya kwamba Kiswahili kimepanuka na kuwa lugha sambazi ya Afrika Mashariki na ya Kati, kuingiliana kwa lugha hii, na lugha nyingine za eneo hili, hasa la Kenya, ambapo lugha ya Kiswahili inatumika, hakujashughulikiwa. Ili kuziba pengo hili anachunguza athari za kimuundo kati ya lugha ya Kiswahili na Kitigania na kuzitolea maelezo ya kiisimu. Anaeleza kuwa utafiti kama huu unaohusu athari za lugha unahitajika sio tu kuibua sababu za kuathiriana; lakini, pia, kutambua matatizo anwai ya kiisimu yanayotokana na athari zinazofichuliwa na utafiti wa aina hii, ili kuchunguza kama yanaweza kutatuliwa.

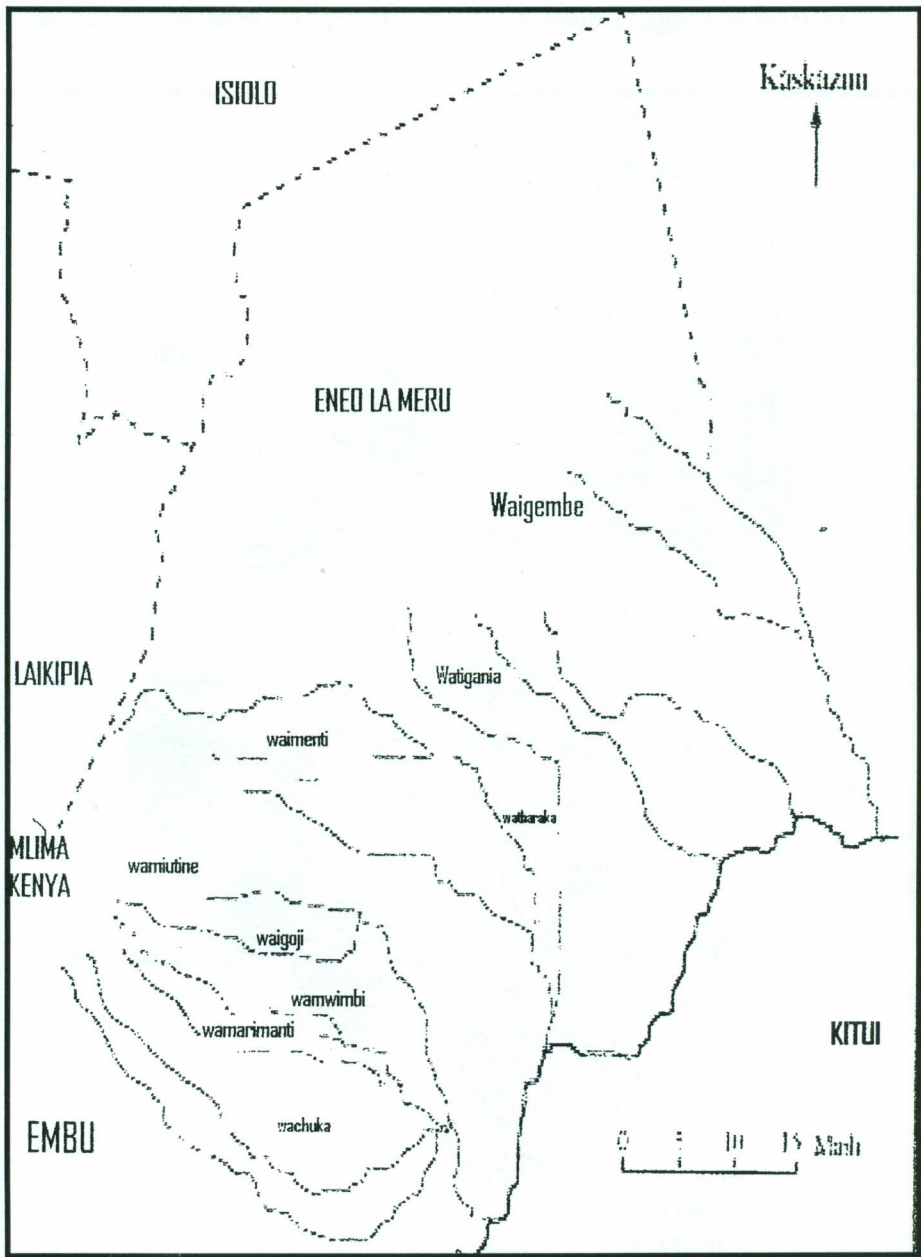
Bila shaka utafiti kuhusu athari umewavutia wataalamu wengi kama ilivyobainishwa hapo juu na utafiti zaidi unahitajika ili kubainisha chanzo cha athari kutuwezesha kuyatatua matatizo ya kujifunza na kufundisha Kiswahili.

Utafiti wangu ulihusu Kiigembe, mojawapo ya lahaja za Kimeru ambayo ni lugha ya Kibantu. Utafiti huu ulichunguza makosa ya kifonolojia yanayotokana na athari ya lahaja ya Kiigembe miongoni mwa wanafunzi wanaojifunza lugha ya Kiswahili. Mbaabu (1985) anasema kwamba: “Mtu yeyote anayejifunza lugha ngeni hufanya makosa ya matamshi. Makosa hayo husababishwa na ujuzi wa lugha ya kwanza.” Aidha tanaelewa kuwa ikiwa lugha ya kwanza na ya pili zinatofautiana kwa muundo shida hutokea wakati wa kujifunza lugha ya pili. Kwa sababu ya athari ya Kiigembe katika lugha ya Kiswahili utafiti wa aina hii unahitajika ili kutambua matatizo ya kiisimu yanayotokana na athari ya lahaja ya Kiigembe ili kuibua mikakati ya kuyatatua na kurahisisha hali ya ufunzaji wa Kiswahili.

Kiigembe kama ilivyotajwa hapo awali ni mojawapo ya lahaja tisa za Kimeru. Kimeru ni mojawapo ya lugha za Kibantu za Kenya ya Kati. Lugha hii inazungumzwa katika eneo la Kaskazini Mashariki ya Mlima Kenya katika mkoa wa Mashariki mwa Kenya.

Kobia (2008) anasema kuwa lugha ya Kimeru ina makundi tisa ambayo ni; Waiigembe, Watigania, Waimenti, Watharaka, Wamwimbi, Waigoji, Wamiitine, Wamuthambi na Wachuka kama inavyoonyeshwa katika Ramani ifuatayo.

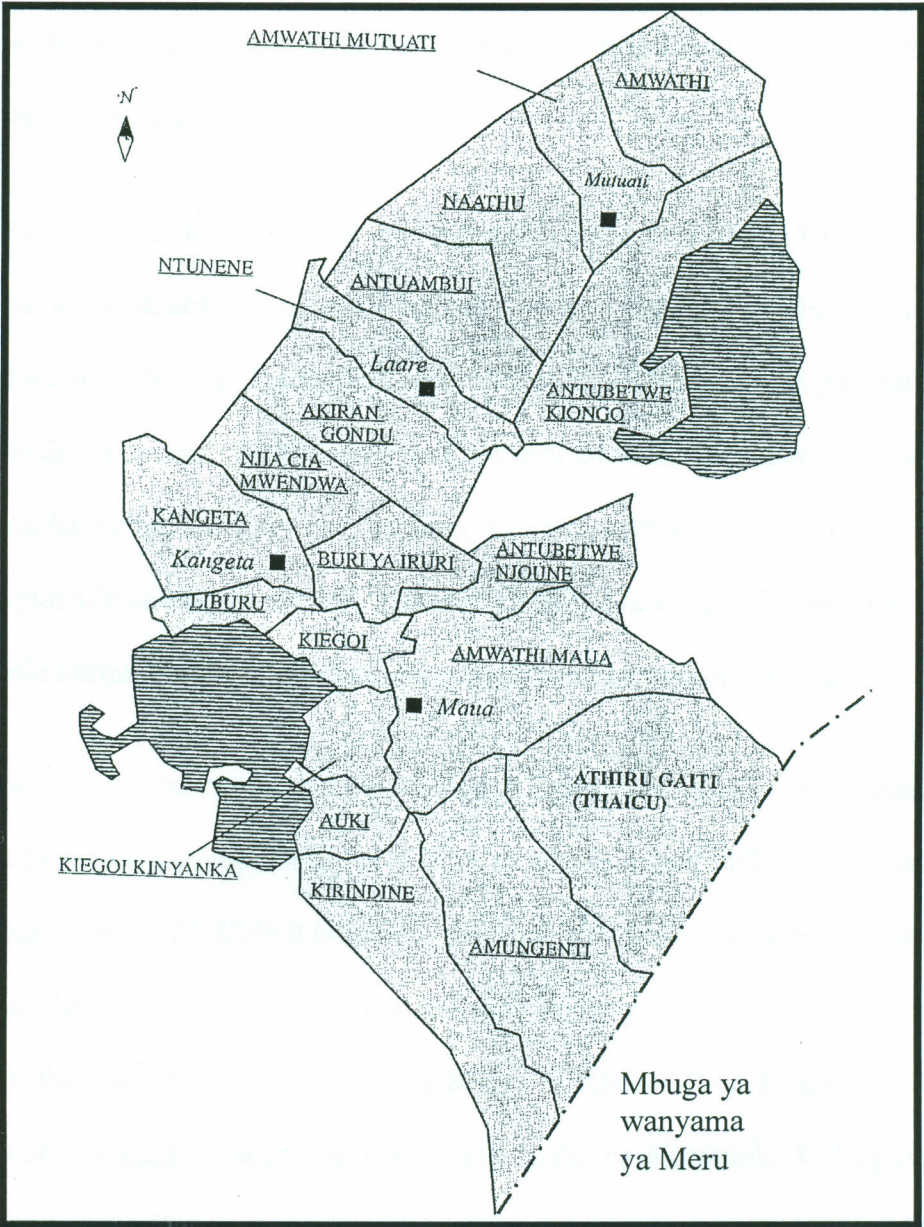
Ramani 1.1 Maeneo ambamo makundi makuu ya Wameru wanaishi

Asili: Kobia (2008:3)

Utafiti wetu ulihusu lahaja ya Kiigembe inayopatikana miongoni mwa Waigembe.

Ramani 1.2 Wilaya ya Igembe (eneo ambalo Kiigembe hutumika)

Asili: Ishida (2005:80)

Lahaja ya Kiigembe inazungumzwa katika wilaya ya Igembe Kusini na Igembe Kaskazini mkoa wa Mashariki mwa Kenya ingawa utafiti wetu ulifanywa katika wilaya ya Igembe Kusini. Iwapo utafiti ulifanywa katika wilaya hizi mbili, data ingekuwa nyingi sana na gharama ya utafiti ingekuwa kubwa sana pamoja na utafiti kuchukua kipindi kirefu. Sababu hizi zilimfanya mtafiti kuichagua wilaya ya Igembe kusini.

Kiswahili ni lugha ambayo wazungumzaji wake hupatikana katika Afrika ya kati na ya mashariki. Lugha hii hutumika kama lugha ya taifa nchini Kenya na Tanzania. Nchini Tanzania Kiswahili hutumika kama lugha ya mafunzo katika shule za msingi. Nchini Kenya Kiswahili ni somo la lazima na la kutahiniwa katika shule za msingi na hata shule za upili. Aidha ni mojawapo ya somo katika vyuo vikuu vingi. Lugha ya Kiswahili inatumika katika nyanja mbalimbali kama vile elimu, biashara, uchukuzi na mawasiliano na nyingine nyingi.

Sera ya lugha nchini Kenya inakipa Kiswahili hadhi kwa kukijumuisha katika katiba mpya iliyopitishwa kwa kura ya maoni tarehe 4/8/2010 na kuidhinishwa rasmi tarehe 27/8/2010 (Attorney-General 2010). Kwa mujibu wa katiba ya nchi ya Kenya sura ya pili kifungu cha saba lugha ya taifa ya Jamhuri ni Kiswahili. Aidha lugha rasmi za Jamhuri ya Kenya ni Kiswahili na Kingereza. Hatua hii ni muhimu katika kukuza na kuendeleza lugha ya Kiswahili. Kulingana na katiba Serikali italinda na kustawisha matumizi ya lugha za kiasili. Hivyo basi, Kiigembe kama mojawapo ya lugha hizi za kiasili, kinahitaji kutafitiwa ili kukistawisha.

Kwa mujibu wa Mukuthuria (2008) lugha ya Kiswahili ilikubaliwa na bunge la Uganda kama lugha ya pili rasmi kuanzia 6/7/2005. Aidha kuteuliwa kwa lugha hii ili itumike kama lugha ya muungano wa Afrika kutaifanya ikubalike katika mataifa mengi ya Afrika. Chimera (2000) anasema kuwa Kiswahili hufunzwa katika takribani vyuo mia moja kule Marekani. Aidha vyuo vikuu vya Uingereza kama vile Chuo kikuu cha London na York pia hutoa mafunzo katika lugha ya Kiswahili. Nchi zingine ambazo hutoa mafunzo katika Kiswahili ni kama vile Ghana, Ujerumani, Korea Kusini na vingine vingi vinaendelea kuanzisha idara za lugha za Kiafrika na kutumia Kiswahili kama lugha ya mafunzo.

Musau na Chacha (2001) wakichangia umuhimu wa Kiswahili wanasema kuna matangazo ya redio kwa Kiswahili kutoka nchi mbalimbali kama Ujerumani (Deutsche welle), Marekani (VOA), Uingereza (BBC), India, Uchina, Urusi na Afrika Kusini. Kutokana na ufahamu kuwa Kiswahili kimetambulika kote ulimwenguni Wole Soyinka alipendekeza kuwa Kiswahili kiwe 'Lugha ya bara' la Afrika. Kumekuwepo na mapendekezo kuwa lugha hii itumike katika mikutano ya umoja wa Mataifa. Ili kukuza umaarufu wa lugha hii ni muhimu tafiti zinazohusu maingiliano ya Kiswahili na lugha zingine hasa za Afrika mashariki ziendelezwe. Hivyo basi kwa kuchunguza matatizo ya athari ya lugha za kwanza katika Kiswahili, na kuibua njia za kuyatatua, kutarahisisha ujifunzaji wa Kiswahili na kuendeleza hadhi ya lugha ya Kiswahili.

1.1 Suala la Utafiti

Mbaabu (1985) anaeleza kuwa baadhi za lugha za Kibantu, na zile zisizo za Kibantu huwa na sauti zisizopatikana katika lugha ya Kiswahili. Pia lugha hizo hukosa sauti zinazopatikana katika Kiswahili. Utafiti niliufanya ulinuia kuchunguza chanzo cha athari ya Kiigembe katika Kiswahili miongoni mwa wanafunzi wa lahaja ya Kiigembe katika ujifunzaji wa lugha ya Kiswahili. Mpangilio wa sauti katika kuunda maneno hutofautiana katika lugha tofauti. Utafiti huu pia ulinuia kuchunguza iwapo tofauti katika mpangilio wa sauti za Kiigembe na za Kiswahili umechangia kuleta athari katika lugha ya Kiswahili. Utafiti kama huu pia utavumbua ni wapi kasoro hizi zinajidhihirisha hasa katika kiwango cha fonolojia na kutafuta mbinu za kukabiliana na kasoro hizo. Utafiti maktabani unadhihirisha kuwa lahaja ya Kiigembe ni lahaja ambayo haijafanyiwa utafiti mwingi hasa wa Kiisimu hapo awali na hii ndiyo sababu ya kufanya huu utafiti kama uchunguzi kifani.

1.2 Maswali ya Utafiti

- i. Ni makosa yapi yanayojitokeza miongoni mwa wanafunzi wa Kiigembe wanapojifunza Kiswahili.
- ii. Ni nini sababu ya makosa hayo miongoni mwa wanafunzi wa Kiigembe katika ujifunzaji wa Kiswahili.
- iii. Ni mikakati ipi inayoweza kutumika ili kuondoa au kupunguza makosa hayo?

1.3 Madhumuni ya Utafiti.

- i. Kuyaaanisha na kuyachanganua makosa yanayojitokeza miongoni mwa wanafunzi wa Kiigembe wanapojifunza Kiswahili.
- ii. Kubainisha chanzo cha makosa hayo miongoni mwa wanafunzi wa Igembe katika ujifunzaji wa Kiswahili.
- iii. Kutumia matokeo ya utafiti katika kutoa mapendekezo yatakayosaidia kuibua mikakati bora ya kurekebisha makosa hayo.

1.4 Sababu za Kuchagua Mada

Mada hii imechaguliwa kwa sababu athari ya Kiigembe inayojitokeza katika lugha ya Kiswahili ni mojawapo ya masuala sugu yanayowatatiza wanafunzi wa eneo la Igembe katika somo la Kiswahili. Mbaabu (1995) anasema kuwa athari hutokea kwa sababu ya kuingiliana kwa lugha mbili na katika muktadha huu ni Kiswahili na Kiigembe. Ni kutokana na maingiliano haya ambapo tunapata athari ya Kiigembe katika Kiswahili na athari hizo pia hutegemea miundo ya lugha zinazohusika. Utafiti huu ulikusudiwa kuchunguza chanzo cha athari ya Kiigembe katika lugha ya Kiswahili na kuibua mbinu za kutatua matatizo hayo. Utafiti wa maktabani pia unathibitisha umuhimu wa mada hii. Wataalamu mbalimbali wameshughulikia athari ya lugha ya kwanza (L1) katika lugha ya pili (L2).

Mbaabu (1995) alishughulikia makosa yanayohusu sauti, makosa ya upatanifu katika ngeli za nomino na makosa yanayohusu sentensi. Musau (1993) alifanya utafiti katika fonolojia ya Kiswahili na kushughulikia makundi saba ya lugha.

Mudhune (1994) alichunguza iwapo kategoria za kisarufi kati ya Kiswahili na Kiluo zinaweza kusababisha matatizo kwa wasemaji wa Kiluo. Onyango (1997) naye aliangalia uziada wa kisarufi kwa Wanyala.

Hivyo utafiti huu utaweza kuchunguza chanzo cha athari ya lugha ya kwanza. Mapendekezo yatakoyotolewa yatawasaidia walimu na wanafunzi katika ufunzaji na ujifunzaji wa Kiswahili na wanaisimu kwa jumla. Mikakati hiyo aidha inanuiwa kuwasaidia walimu kuwaelekeza wanafunzi wenye asili ya Kiigembe kupunguza matatizo yanayowakumba wanapojifunza Kiswahili kama lugha ya pili darasani. Aidha utafiti huu utakuwa muhimu katika kuendeleza isimu hasa upande wa fonolojia. Kwa ambavyo mtafiti ni mzawa wa lugha hii, anayafahamu masuala yanayohusiana na lugha ya Kiigembe na pia maeneo ambayo lugha hii hutumia. Vilevile utafiti utakuwa muhimu kuweka lahaja ya Kiigembe katika maandishi kwa sababu hapo awali haijafanyiwa utafiti wa kina upande wa isimu. Mpangilio wa sauti za lahaja hiyo aidha umewekwa katika maandishi na utatumiwa na wasomi na watafiti wa baadaye.

Sababu nyingine ya kuchagua mada ni kuwa kumekuwepo na madai kuhusu nadharia ya Uchanganuzi Linganuzi na ni kupitia tafiti kama hizi ambapo madai hayo yanaweza kuthibitishwa ikiwa ni ya kweli au sio ya kweli. Kuna sifa bia ambazo hupatikana katika lugha zote ulimwenguni. Lahaja hii ilifanyiwa uchunguzi kifani ili kuthibitisha ikiwa sifa bia hizi zinapatikana katika lahaja ya Kiigembe.

1.5 Upeo na Mipaka ya utafiti

Utafiti huu ulinuia kuchunguza jinsi athari ya Kiigembe inavyotatiza ujifunzaji wa Kiswahili. Kama ilivyotajwa awali katika suala la utafiti kuna vipengele vingi vya lugha lakini utafiti huu ulishughulikia vile vya vokali na konsonanti. Hii ni kwa sababu uelewaji wa sauti za lugha yoyote ndio msingi wa kuelewa fonolojia ya lugha hiyo.

Aidha utafiti huu uliwalenga wanafunzi katika shule nne za kutwa wilayani Igembe Kusini. Shule za kutwa zilichaguliwa kwa sababu ilichukuliwa kuwa, wanafunzi wengi wanaohudhuria masomo yao katika shule hizi ni wazawa wa maeneo wanayosomea.

Wilaya ya Igembe Kusini imegawanywa katika maeneo manne ya kielimu ambayo ni Maua, Akachiu, Kiengu na Kangeta. Eneo la Maua lina shule tatu za kutwa, eneo la Akachiu shule mbili, eneo la Kiengu shule mbili na eneo la Kangeta shule nne. Shule ambazo zilichaguliwa katika utafiti huu ni, Gitura kutoka eneo la Maua, Kirindine kutoka eneo la Antubochiu, Nturuba kutoka eneo la Kangeta na Kaurine kutoka eneo la Kiengu.

Wanafunzi waliohusishwa ni wale wa kidato cha tatu katika shule zilizoteuliwa na walikuwa kumi katika kila shule. Wanafunzi wa kidato cha tatu walichaguliwa kwa sababu inatarajiwa kuwa kufikia kidato hicho wanapaswa kuwa na umilisi na utendaji mwafaka wa lugha ya Kiswahili.

1.6 Misingi ya Nadharia

Utafiti huu uliongozwa na nadharia ya Uchanganuzi Linganuzi (Lado 1957). Hii ni nadharia ya ujifunzaji wa lugha ya pili ambayo hulinganisha na kulinganua lugha mbili ili kuonyesha jinsi zinavyofanana na kutofautiana. Hivyo basi nadharia hii ilitumiwa kulinganisha na kulinganua lugha ya Kiswahili na Kiigembe na ilisaidia kuchunguza ni vipi ujifunzaji wa Kiswahili unaathiriwa na Kiigembe. Baadhi ya waasisi wa nadharia hii ni Fries (1945) na Lado (1975).

Kwa mujibu wa Ellis (1985), Uchanganuzi linganuzi hufanywa kwa kufuata utaratibu ufuatao.

- i. Kutoa maelezo mwafaka ya kimuundo kuhusu lugha mbili zinazochanganuliwa.
- ii. Kuteua vipengele vya lugha hizo vitakavyolinganishwa.
- iii. Kuvifananisha na kuvitofautisha vipengele hivyo katika lugha hizo mbili.
- iv. Kubashiri vipengele fulani vya lugha ambavyo huenda vikamtatiza mwanafunzi na kusababisha makosa.

Uchanganuzi Linganuzi ni nadharia ya kiisimu inayohusu ulinganishaji wa lugha mbili. Ulinganishaji huu huzingatia mfanano pamoja na tofauti zilizoko katika lugha.

Lado (1957) anaeleza kuwa Uchanganuzi Linganuzi unahusu jinsi L1 inavyomuathiri mwanafunzi wa L2 kimsamiati, Kisarufi, kimatamshi ama kisemantiki. Kiisimu athari hii huitwa athari za lugha. Athari hizo za lugha ya kwanza zinaweza ama kurahisisha au kutatiza jitihada za mwanafunzi anayejiifunza L2. Uchanganuzi Linganuzi huchukulia kwamba watu wanapojiifunza lugha wao hujaribu kuhamisha maumbo kutoka L1 hadi L2.

Van Els (1984) anaeleza nadharia ya Uchanganuzi Linganuzi imejikita katika nguzo zifuatazo;

- (a) Sababu kuu inayoleta matatizo na kusababisha makosa katika kujifunza L2 ni athari za L1.
- (b) Kadiri L1 na L2 zinavyotofautiana kimuundo ndivyo jitihada za kujifunza L2 zinavyotofautiana.
- (c) Matokeo ya kuzilinganisha lugha hizo mbili hutumiwa kubashiri yale matatizo na makosa yatakayotokea kujifunza L2.
- (d) Mwalimu wa lugha anapaswa kufunza tofauti zilizodhihirika katika lugha hizo mbili; yaani mwanafunzi hafai kufunzwa vile vipengele vinavyofanana katika lugha hizi mbili.

Ingawa nadharia ya Uchanganuzi Linganuzi inaweza kusaidia kubashiri makosa ya wanafunzi wa lugha ya pili, wahakiki wameikosa kwa kutoa sababu zifuatazo:

- (a) Wakati mwingine UL hubashiri baadhi ya matatizo na makosa ambayo hayatokei. Pia kuna baadhi ya makosa ambayo hutokea katika lugha ya mwanafunzi lakini Uchanganuzi Linganuzi hushindwa kuyabashiri.
- (b) Nadharia ya UL haizingatii mikakati mbalimbali ambayo mwanafunzi anaweza kutumia anapojifunza lugha. UL inadai tu kwamba mwanafunzi hujifunza lugha ya pili kwa kuhamisha vipengele fulani kutoka lugha ya kwanza hadi ya pili.
- (c) Nadharia ya UL inayapuuza makosa ambayo hayatokani na lugha ya kwanza wala lugha ya pili. Kuna makosa mengine yanayoweza kusababishwa na mbinu za ufundishaji, vifaa vya kufundisha kama vile vitabu, tafsiri isiyojaa, mielekeo ya wanafunzi kuhusu lugha ya pili na ujumlishaji wa kanuni kuhusu lugha (Norish 1983).
- (d) Madai ya nadharia ya UL kwamba wanafunzi wafunzwe tu zile tofauti zilizopo kati ya lugha ya kwanza na lugha ya pili ni ya kupotosha.

Wahakiki wanasema kwamba wanafunzi wanafaa pia kufunzwa ile mifanano iliyopo kati ya lugha hizo ili waweze kujigundulia ni wapi uhamishaji wao wa vipengele vya lugha ya kwanza hadi ya pili hufanikiwa na ni wapi haufanikiwi. James (1980) naye alieleza namna nadharia ya Uchanganuzi Linganuzi inavyoweza kuchanganua lugha katika vipashio mbalimbali kama vile fonetiki, fonolojia, mofolojia, sintaksia na semantiki. Kama wataalamu hawa wengine anafafanua kwamba Uchanganuzi Linganuzi unaweza kutekelezwa kwa kutoa maelezo ya vipengele vya lugha hizo zinazochanganuliwa na kisha kulinganisha maelezo ya lugha ya kwanza na ya pili.

1.7 Yaliyoandikwa kuhusu Mada

Utafiti wa maktabani unadhihirisha kuwa tafiti nyingi zimeshughulikia suala la athari ya lugha ya kwanza (L1) katika lugha ya pili (L2). Tafiti hizo zinaonyesha kwamba Kiswahili ni lugha ambayo inaendelea kukua na kutamba katika maeneo mengi ulimwenguni. Kupitia utambaji na ueneaji wa Kiswahili, lugha ambazo ni za Kibantu na zinazohusishwa na Kiswahili zimeendelea kupata umaarufu na kufanyiwa utafiti wa kiusomi na wataalamu wa viwango vya juu.

Ni katika kuendeleza utafiti katika lugha ambapo tunajishughulisha na utafiti kuhusu athari ya lugha ya Kiigembe katika ujifunzaji wa Kiswahili kama lugha ya pili. Ili kufanikisha haya ni muhimu kuangalia tafiti za hapo awali ambazo zimeshughulikia athari ya L1 katika ujifunzaji wa L2. Kuathiriwa au kuathiriana kwa lugha hujitokeza katika viwango mbalimbali vya lugha kama vile; mofolojia, sintaksia, semantiki na fonolojia. Utafiti huu ulijikita katika kiwango kimoja ambacho ni kile cha fonolojia.

Athari ya lugha ya kwanza katika lugha ya pili ni suala ambalo limewavutia watafiti wengi. Miongoni mwao ni Wilkins (1972) ambaye anasema kwamba, makosa ya matamshi, tahajia, sarufi, na msamiati yana uwezo wa kujitokeza katika lugha za wahusika mbalimbali. Kutokana na maelezo yake inaonekana kuwa kuna uwezekano wa kuainisha athari za lugha ya kwanza katika lugha ya pili.

Mtaalamu huyu alichunguza na kuthibitisha ya kwamba mazungumzo na maandishi ya mwanafunzi anayejifunza lugha ya kigeni yakichunguzwa, baadhi ya makosa yanayojitokeza katika lugha ya pili mwanafunzi anapozungumza ama anapoandika huwa yametokana na lugha yake ya kwanza. Sababu kuu ya matokeo kama haya ni kule kutofautiana kwa mifumo ya lugha mbili. Kutofautiana katika mifumo miwili ya lugha huwa ndio chanzo cha athari katika lugha ya pili. Maelezo ya mtaalamu huyu yanashadidiana na ya wataalamu wengine hasa wale ambao kazi zao zimezungumziwa katika utafiti huu. Kutokana na kazi zao wanaeleza kwamba kuna uwezekano wa kuainisha makosa ya lugha ya kwanza ambayo yanajitokeza katika lugha ya pili. Jambo lingine muhimu kutokana na kazi ya Wilkins (1972) ni maelezo yake kuwa mbinu ya Uchanganuzi Linganuzi inaweza kutumiwa katika kuchanganua matatizo ya ujifunzaji wa lugha ambayo yanaweza kusababishwa na athari za lugha ya kwanza. Mbinu hii ni mwafaka kwa sababu ya uwezo wake wa kulinganisha mifumo ya lugha mbili ndiposa ikachaguliwa kutumika katika utafiti huu.

Wa Mberia (1981) alifanya utafiti wake ambao unaeleza na kuchanganua konsonanti za Kitharaka na anapanga konsonanti hizo katika makundi matano. Kwa mujibu wa Mberia, Kitharaka kina konsonanti kumi na sita na ni nne tu kati ya hizo ambazo sikhuna. Katika utafiti wake anaeleza kuwa Watharaka wana lugha tofauti na ile ya Wameru na akilinganisha historia ya makundi haya mawili anasema yana asili tofauti.

Akimnukuu Fadiman, Wa Mberia(1981) anaeleza kuwa, Wameru wana asili yao kule Pwani na Watharaka hawamo katika kundi linalotajwa kuwa la Wameru. Kutilia mkazo maoni yake anasema pia Guthrie (1948) aliona tofauti kati ya Kitharaka na Kimeru na akaweka lugha hizi mbili katika makundi tofauti ambayo ni E53 Mero (k.) na E (54) Saraka (k.).

Maoni haya ni kweli kwa sababu lugha zinaweza kuwa na mfanano wa kimuundo na kileksia na ziwe ni lugha tofauti. Matokeo ya utafiti wa Kithaka yanachangia pakubwa katika fonolojia ya wabantu.

Musau (1993) aliendeleza utafiti wake katika fonolojia ya Kiswahili na kushughulikia makundi ya lugha yafuatayo; Kinandi, Kikamba, Kikuyu, Kibukusu, Kisomali, Kimaasai na Kiluo. Sampuli yake ilikuwa ni wanafunzi katika vyuo vya walimu wa shule za msingi ambavyo ni Thogoto, Highridge na Machakos. Katika utafiti wake aliainisha jinsi wazungumzaji wa lugha hizi wanavyoathiriwa na lugha zao za kwanza wanapojifunza lugha ya Kiswahili. Utafiti wake ulikuwa muhimu sana katika kuwekea msingi tafiti za baadaye. Mchango wake mkubwa katika utafiti wetu ni pale anapozungumzia matamshi.

Anasema jambo moja muhimu ambalo linasaidia utamkaji bora, ni mwanafunzi kuelewa sauti anazopaswa kutamka. Mwalimu anapaswa kuelewa vyema mahali pa kutamkia sauti mbalimbali na ala za matamshi zinazohusika ili kuweza kumsaidia mwanafunzi.

Hata hivyo utafiti wa Musau (1993) ni tofauti sana na wetu kwa sababu kadhaa. Kwanza yeye alishughulikia sampuli pana sana ya lugha saba tofauti na ile ya Kimeru haikuwa mojawapo katika sampuli yake. Aidha Musau hakufanya utafiti wake kwa kuzuru maeneo ya wazungumzaji asilia wa lugha hizo bali alifanya utafiti katika vyuo vya walimu.

Sampuli yake ilikuwa wanafunzi wa vyuo vya walimu lakini sampuli ya utafiti wangu kuhusu wanafunzi wa Igembe ilitoka mashinani na iliwashirikisha wanafunzi wa shule za upili na walikuwa wa kidato cha tatu.

Utafiti wake hivyo basi ingawa muhimu uliacha pengo la kutafiti fonolojia ya lugha ya Kimeru hasa lahaja ya Kiigembe ambayo tunajihusisha nayo.

Mudhune (1994) alichunguza iwapo tofauti za kategoria za kisarufi kati ya Kiswahili na Kiluo zinaweza kusababisha matatizo kwa wasemaji wa Kiluo wanapojifunza Kiswahili Sanifu. Utafiti wake ulifanywa kwa wanafunzi wa darasa la sita kutoka shule nne wilayani Siaya. Alibaini kuwa matatizo mengi yanatokana na athari za L1, yaani Kiluo. Makosa mengine hutokana na ujumlishaji mno wa kanuni za ngeli ya tisa ya Kiswahili. Hii ni kwa sababu ngeli ya tisa ina majina mengi kuliko ngeli zingine na vilevile huwa na sifa za kipekee, kwa mfano, tofauti ya umoja na wingi katika ngeli hii hueleweka kwa urahisi kuliko ngeli zile zingine.

Aidha, yaonekana kuwa wanafunzi hutumia ngeli hii mara kwa mara labda kutokana na usahili wake. Utafiti huu ulifanywa kwa wanafunzi wa darasa la sita na tena kwa kundi tofauti na lile la Kimeru yaani kundi la Wanailoti. Kwa sababu hii utafiti wa Mudhune ni tofauti na ule niliufanya kwa sababu alichunguza iwapo tofauti za kategoria za kisarufi kati ya Kiswahili na Kiluo zinaweza kusababisha matatizo kwa wasemaji wa Kiluo wanapojifunza Kiswahili. Utafiti wangu nao ulichunguza makosa ya kifonolojia miongoni mwa wanafunzi wa Kiigembe katika ujifunzaji wa Kiswahili.

Mbaabu (1995) alishughulikia makosa yanayojitokeza katika Kiswahili. Anayaainisha makosa yanayofanywa katika makundi manne ambayo ni kundi la kimatamshi, kisarufi, kimaana na kimaandishi. Makundi haya manne huingiliana kiasi kwamba kosa la kimatamshi linaweza pia kuwa la kisarufi na linaweza kuathiri maana ya matamshi au maandishi. Mbaabu aidha anatambua ya kwamba makosa mengi ya kimatamshi yanatokana na maingiliano ya lugha ya kwanza katika Kiswahili sanifu. Kwa kutumia mifano kadhaa kutoka lugha nyingi za kwanza alishughulikia makosa yanayohusu sauti, makosa yanayohusu upatanifu katika ngeli za nomino na makosa yanayohusu sentensi. Utafiti wake ulikuwa na mchango mkubwa sana katika utafiti huu kwa sababu katika kushughulikia makosa ya kifonolojia ni lazima tuzingatie makosa yanayohusu sauti.

Hata hivyo utafiti wake ulishughulikia masuala mengi ya lugha na haukulenga lugha moja maalumu ili kuishughulikia kwa kina zaidi kama nilivyokuwa kulenga Kiigembe.

Tofauti nyingine na utafiti wetu ni kuwa utafiti wake uliwahusu wanafunzi wanaojiunga na vyuo vikuu ambao huenda wakawa na athari zingine za kimazingira. Utafiti wetu ulifanyiwa mashinani katika eneo la wazungumzaji asilia wa lahaja ya Kiigembe ili kupata matokeo halisi.

Onyango (1997), alishughulikia uziada wa kisarufi katika Kiswahili cha wanafunzi wa Kinyala. Lengo lake lilikuwa ni kuchunguza iwapo tofauti za kisarufi zilizopo kati ya Kinyala na Kiswahili ni kikwazo kwa wanafunzi wa Kinyala wanapojifunza Kiswahili Sanifu.

Matokeo yake ni kwamba, makosa mengi ya wanafunzi husababishwa na athari za lugha ya kwanza, hata hivyo kuna makosa mengine ambayo hayahusiani na athari hizo. Athari za lugha ya kwanza zinatokana na upunguzaji uziada. Vilevile makosa hayo pia yalihusu ujumlishaji mno wa baadhi za sarufi ya Kiswahili katika upatanisho wa kisarufi. Utafiti wake ulionyesha kuwa idadi kubwa ya makosa ilihusu kategoria ya virejeshi, ikifuatwa na nafsi, kisha vivumishi, idadi ndogo sana ilipatikana katika tarakimu. Utafiti huu aidha ulifanywa kwa wanafunzi wa darasa la nane kutoka shule nne za msingi wilayani Busia. Utafiti wa Onyango ulishughulikia uziada kwa wanafunzi wa Kinyala wa darasa la nane wanaojifunza Kiswahili.

Utafiti huu ulifanywa katika lugha tofauti ambayo ni ile ya Kiigembe na ulihusu makosa ya kifonolojia kwa wanafunzi wa shule za upili wanaojifunza lugha ya Kiswahili.

Utafiti ambao una ukuruba na huu ni ule wa Mukuthuria (2004). Utafiti wake ulichunguza kuathiriana kwa Kitigania na Kiswahili Sanifu katika ngazi ya mofolojia. Mukuthuria pia alijishughulisha na tanzu zingine za lugha kama vile fonolojia, sintaksia, leksia, na semantiki. Utafiti wa Mukuthuria ni kielelezo muhimu kwa utafiti huu kwa sababu lahaja ya Kitigania na ile ya Kiigembe zimekaribiana sana. Mukuthuria (2004) alishughulikia kuathiriana kwa Kiswahili na Kitigania na anasema kuwa makosa ya matamshi, tahajia, sarufi, na msamiati yana mtindo wa kujitokeza katika lugha za wahusika mbali mbali. Hivyo, kutokana na ushahidi wa kasoro au dosari za lugha, pana uwezekano wa kuainisha athari za lugha ya mama katika lugha ya pili. Kutokana na hali hii, alishauri kwamba, mazungumzo na maandishi ya mwanafunzi anayejifunza lugha ya kigeni yakichunguzwa, hapana shaka kwamba baadhi ya kasoro zina chanzo chake katika lugha ya mama. Alielezea zaidi kuwa, katika jitihada za mwanafunzi kufanya matamshi ya lugha ya kigeni anaathiriwa na sauti zilizomo katika mfumo wa lugha yake ya mama, idadi yake, na hali za kifonolojia za sauti hizo. Kazi hizi zimeshughulikia vipengele tofauti na utafiti huu ambao unashughulikia makosa ya kifonolojia miongoni mwa Waigembe katika ujifunzaji wa Kiswahili. Kazi hii aidha ilishirikisha shule za kutwa za upili ambazo huwa na mazingira tofauti ya kiusomi na zile za bweni. Tafiti za awali zinaonyesha kuwa hakukuwa na utafiti wowote ambao umeshughulikia isimu katika lahaja ya Kiigembe. Utafiti wake ulikuwa na mchango muhimu sana hasa wakati wa kuainisha fonolojia ya Kiigembe.

Cross (2009) alifanya utafiti wake kwa wanafunzi wa Kijapan wanaojifunza Kiingereza kama lugha ya pili. Matokeo ya utafiti wake yalionyesha kuwa wanafunzi waliathirika na lugha yao ya kwanza. Walikuwa na shida katika kutofautisha sauti / b / na / v /. Waliziunganisha sauti hizi mbili na kuzitamka kama / v / ya Kijapan. Matokeo ya utafiti wake yanaonyesha pia kuwa wanafunzi walikuwa na shida ya katofautisha kati ya sauti / l / na / r / kwa sababu Kijapani hakina konsonanti hizi mbili bali kina fonimu ya kiyeyusho / r / ambayo hutokea katikati ya hizi konsonanti mbili za Kiingereza. Katika utafiti wake pia wanafunzi wengi walibadilisha fonimu ya Kiingereza / l / na / r / aghalabu kwa kuiona ikikaribiana sana na ile / r / ya Kijapan. Utafiti huu ni muhimu kwa sababu ulionyesha kuna tafiti nyingine kama hizi ambazo zimefanyiwa lugha zingine.

Utafiti maktabani ulithibitisha kuwa lugha ya Kimeru imefanyiwa utafiti na pia lahaja za Kimeru kama vile Kitharaka, Kitigania, Kichuka na zingine zimefanyiwa utafiti ndiposa ikawa muhimu kuichunguza lahaja ya Kiigembe katika fonolojia. Baadhi ya wasomi ambao wamefanyia Kimeru utafiti wameegemea fasihi. Kwa mfano, Kobia (2008) ameifanyia lahaja ya Kiigembe utafiti na kazi yake ilishughulikia fasihi simulizi. Utafiti wake ulichunguza taswira za kiuana katika nyimbo za tohara za wanaume miongoni mwa Waigembe.

Kobia alihakiki majukumu, itikadi na mahusiano ya kiuana katika jamii ya Waigembe kupitia uchunguzi wa mojawapo ya tanzu za fasihi simulizi yao: nyimbo za tohara. Hivyo kuna ithibati tosha kuwa kunalo pengo na ni vyema kuendeleza utafiti katika lahaja ya Kiigembe hasa katika Isimu.

1.8.0 Mbinu za Utafiti

Usomaji wa kina ulifanywa maktabani na kazi zilizohusiana na utafiti huu zilichanganuliwa na kuonyesha manufaa yake katika utafiti huu. Mbinu ya utafiti wa nyanjani ilihusisha utumiaji wa hojaji na ilimsaidia mtafiti kuwateua tu wanafunzi wa kutoka Igembe. Mahojiano na uchunzaji aidha ni mbinu zilizotumiwa nyanjani na zilimsaidia mtafiti kushiriki katika mazungumzo na kuweza kubainisha athari ya Kiigembe inapojitokeza katika lugha ya Kiswahili. Shule nne za upili za kutwa kutoka wilaya ya Igembe zilichaguliwa.

1.8.1 Uainishaji wa Sampuli

Sampuli zilitolewa kutoka wilaya ya Igembe katika mkoa wa Mashariki. Tulichagua wilaya ya Igembe kwa sababu wanafunzi tuliowalenga ni wazawa asilia katika wilaya hiyo na wanazungumza Kiigembe. Wanafunzi wa shule za kutwa walichaguliwa kwa sababu ilichukuliwa kuwa uhusiano wao na wanajamii wanapoenda shuleni asubuhi na wanaporejea nyumbani jioni huwaathiri. Hivyo mtagusano wao na watu wanaozungumza lugha ya kwanza huwafanya kuathirika kwa sababu inawabidi kutumia lugha yao ya kwanza katika mawasiliano.

Imekisiwa wanafunzi hawa hupata athari kwa sababu ya mwingiliano wa kila mara na wazungumzaji wa lugha yao ya kwanza na pia baina yao wenyewe. Tulizichagua shule nne za kutwa katika wilaya na tulichagua wanafunzi wa kidato cha tatu.

Shule za upili za kutwa zilichaguliwa kutokana na sababu kwamba wanafunzi hawa hawapati nafasi ya kuingiliana na wanafunzi wanaoongea lugha zingine za kwanza ambazo hazina taathira.

Wanafunzi walichaguliwa kwa kutumia sampuli maksudi na walikuwa wote ni wale wanaozungumza Kiigembe.

1.8.2 Ukusanyaji wa Data

Data ilikusanywa katika eneo lililoteuliwa kufanyiwa utafiti la Igembe kusini. Shule nne ambazo zilichaguliwa kufanyiwa utafiti ni Nturuba, Kirindine, Kaurine na Gitura. Wanafunzi waliulizwa waandike insha juu ya ‘siku njema huonekana asubuhi’ (kiambatisho 4.). Kichwa hiki kilichaguliwa kwa sababu iliaminika kuwa mwanafunzi atakielewa kwa urahisi na ataweza kujieleza kwa mapana bila pingamizi lolote. Kupitia njia hii mtafiti aliweza kuona ni makosa yapi yaliyojitokeza kwa sababu ya ile athari ya lugha ya kwanza. Mbaabu (1985) anasema kuwa ikiwa lugha ya kwanza na ya pili zinatofautiana kwa muundo wa sauti kutakuwa na shida kujifunza lugha ya pili. Hivyo uandishi wa insha ni njia mwafaka ya kuthibitisha iwapo mifumo ya Kiigembe na lugha ya Kiswahili inatofautiana kwa upande wa fonimu zinazotumika.

Wanafunzi walijaza hojaji kama hatua ya kwanza katika utaratibu wa ukusanyaji wa data (Tazama Kiambatisho 1). Wanafunzi walielezwa kuwa mtafiti analenga tu umilisi wao wa lugha ya Kiswahili. Walifafanuliwa kuwa mtafiti ananuia kutoa mapendekezo na jinsi watakavyosaidiwa katika kuboresha ujifunzaji wao wa lugha ya Kiswahili.

Kusoma kwa vifungu vya Kiswahili kutoka ufahamu pia kulifanywa ili kuainisha makosa wanafunzi waliyoyafanya wakati wa kusoma. (Tazama kiambatisho 2). Iltarajiwa kuwa kupitia usomaji wa vifungu hivyo vya Kiswahili, athari ya Kiigembe itajidhihirisha.

Aidha wanafunzi waliulizwa wasimulie hadithi wazipendazo (Tazama Kiambatisho 3). Sababu ya kufanya hivi ilikuwa ni kuwapa wanafunzi nafasi ya kuchagua hadithi ambazo watazieleza kwa urahisi. Iltarajiwa kuwa kupitia usimulizi wa hadithi katika lugha ya Kiswahili athari za kifonolojia kutokana na Kiigembe zitajitokeza. Mtafiti aliweza kunakili maneno yenye athari ya Kiigembe katika Kiswahili kutokana na wanafunzi hao na yalitumiwa katika kuyachanganua makosa ya kifonolojia yaliyojitokeza.

1.8.3 Uchanganuzi wa Data

Uchanganuzi wa data ulifanywa kwa kuyaainisha makosa yaliyojitokeza na kwa kuyapanga katika kategoria mbalimbali. Njia hii ilirejelewa kwa kuzingatia mtazamo wa Etherton (1977) kuwa mtafiti anaweza kuamua mwenyewe aina ya makosa anayotaka kuchunguza.

Kama ilivyotajwa awali utafiti huu ulishughulikia makosa ya matamshi na yale ya tahajia kutokana na wanafunzi wa Kiigembe wanapojifunza lugha ya Kiswahili.

Makosa yaliyochunguzwa katika utafiti huu ni ya athari ya lugha ya kwanza, kwa hivyo makosa yaliyojitokeza yaliorodheshwa. Makosa hayo aidha yalihesabiwa na baadaye yalikadiriwa na kuchanganuliwa katika viwango vyake tofauti tofauti. Data ilichanganuliwa pia kwa kuzingatia teneti za nadharia iliyotumika. Kwa kufanya hivi ilidhihirika kuwa na matatizo mengi yanayofanywa na wanafunzi kutoka Igembe katika Kujifunza Kiswahili ni ya zile athari za lugha yao ya kwanza.

1.8.4 Uwasilishaji wa Matokeo

Matokeo yaliwasilishwa kwa njia ya maelezo na yakapangwa katika sura mbalimbali. Majedwali yametumiwa katika ufafanuzi wa dhana mbalimbali na pia ramani ya eneo la utafiti imewekwa.

1.8.5 Hitimisho la sura ya kwanza

Utafiti huu ulichunguza chanzo cha makosa ya kifonolojia miongoni mwa wanafunzi wa Igembe. Utafiti ulifanywa katika wilaya ya Igembe mkoa wa Mashariki mwa Kenya. Suala la utafiti lililochunguzwa ni matatizo ya kifonolojia yanayowakumba wanafunzi wa kutoka eneo hili wanapojifunza Kiswahili.

Mada hii ilichaguliwa kwa sababu athari ya Kiigembe inatatiza ujifunzaji wa Kiswahili. Kama ilivyotajwa awali utafiti kuhusu athari hasa ya Kimeru ulifanywa na Mbaabu (1985) na ulihusisha makundi yote tisa ya Wameru bila kushughulikia lahaja mahususi. Mukuthuria (2004) alishughulikia lahaja ya Kitigania na utafiti wangu ukashughulikia lahaja ya Kiigembe. Utafiti huu ulichunguza tu athari za kimatamshi na haukushughulikia ngazi zingine kama vile Mofolojia, sintaksi na semantiki. Tulitumia eneo la Igembe kusini kwa ajili ya utafiti huu na shule nne za upili za kutwa ndizo zilizohusishwa. Wanafunzi wa kidato cha tatu ndio walioshirikishwa katika utafiti huu.

Nadharia ya Uchanganuzi Linganuzi iliongoza utafiti huu. Nadharia hii ilichaguliwa kwa sababu inaruhusu ulinganishaji wa mifumo miwili ya lugha na kuainisha matatizo yanayosababishwa na tofauti katika miundo ya lugha hizi. Mbinu ya utafiti wa maktabani ilitumiwa na kazi zinazohusiana na utafiti huu zilichanganuliwa. Utafiti wa maktabani ulibainisha kwamba kuna tafiti nyingi ambazo zimefanywa kuchunguza taathira. Japo tafiti hizi ni nyingi zimejumlisha makundi ya jamii-lugha nyingi pamoja bila kushughulikia lugha moja mahususi. Ni wazi kuwa kila lugha ina upekee wake na ili kuvumbua mengi kuhusu lugha yoyote ile sharti utafiti ufanywe. Lugha zetu za kiasili hazijafanyiwa utafiti mwingi na ni vyema kuendeleza tafiti kama hizi ili kuzikuza. Utafiti wa nyanjani ulifanywa katika wilaya ya Igembe Kusini.

Mbinu za ukusanyaji wa data zilizotumika ni uandishi wa insha, kurekodi usimulizi wa hadithi na kurekodi usomaji wa vifungu. Data iliyokusanywa ilichanganuliwa kwa maelezo.

Sura inayofuata inaeleza dhana ya fonolojia na dhana ya fonimu japo kwa ufupi. Aidha fonolojia ya Kiswahili na ya Kiigembe imeelezwa kwa kuangazia irabu na konsonanti za lugha hizi.

SURA YA PILI

FONOLOJIA YA KISWAHILI NA YA KIIGEMBE

2.1 Utangulizi

Sura hii inatoa maelezo kwa ufupi kuhusu dhana ya fonolojia na dhana ya fonimu kama kipashio kidogo cha kifonolojia kinachobadilisha maana ya neno. Aidha ufafanuzi kuhusu fonolojia na fonetiki umetolewa. Irabu pamoja na konsonanti za Kiswahili na Kiigembe zimeelezwa. Katika sura hii, maelezo kuhusu fonolojia ya Kiigembe yametolewa kwa kuzingatia tafiti zilizofanyiwa lugha pana ya Kimeru na wataalamu mbalimbali. Mbaabu (1995) amejadili baadhi ya sauti zinazopatikana katika Kiswahili na hazipatikani katika Kimeru. Aidha amejadili maingilio muhimu yanayopatikana kwa sababu ya kutoshabihiana kwa sauti za Kiswahili na Kimeru. Utafiti wake Mbaabu (1995) ulikuwa na manufaa kutokana na fonimu ambazo amejadili za lugha ya Kimeru. Wa Mberia (1981) na Mukuthuria (2004) wamejadili fonimu za konsonanti za Kitharaka na Kitigania mtawalia ambazo ni lahaja za Kimeru na tafiti zao zilitoa data muhimu katika kuainisha irabu na konsonanti za Kiigembe. Maelezo ya utafiti wao kuhusu konsonanti na irabu za lugha ya Kimeru yalifanikisha ulinganishaji wa mfumo wa lugha ya Kiswahili na Kiigembe. Uainishaji wa irabu na konsonanti katika Kiigembe ulifanywa ili utafiti huu uweze kutekelezwa hasa kwa kuzingatia utafiti wa lugha ya Kimeru uliofanywa na Mbaabu (1978) na wa lahaja ya Kitigania uliofanywa na Mukuthuria (2004).

2.2 Dhana ya Fonolojia.

Katika kueleza makosa ya kifonolojia miongoni mwa Waigembe ni muhimu kueleza fonolojia ni nini maadamu ndiyo dhana muhimu inayoshughulikiwa katika utafiti huu. Habwe na Karanja (2004) wanasema kuwa fonolojia ni utanzu wa isimu unaochunguza jinsi sauti za lugha zinavyofanya kazi katika lugha mbalimbali. Wataalamu hawa wanaeleza kuwa fonolojia hushughulikia jinsi sauti zinavyotumika, zinavyounganishwa na kupangwa katika lugha yoyote mahususi ili kuunda tungo zenye maana. Kwa mujibu wa maelezo haya ni muhimu kuufanya utafiti wa aina hii katika lugha ya Kiigembe ili kuchunguza namna sauti za lugha hii zinavotumika na hata mpangilio wake.

Masamba na wenzake (2004) wanaeleza kwamba :

Fonolojia ni tawi la isimu ambalo hujishughulisha na uchunguzi, uchambuzi na uainishaji wa sauti pambanuzi ambazo hutumika katika mifumo mbalimbali ya sauti za lugha ya binadamu.

Hii ina maana kwamba fonolojia kama tawi la isimu hujishughulisha hasa na zile sauti ambazo hutumika katika kutofautisha maana katika lugha mahususi. Aidha kwa kiasi kikubwa fonolojia hujihusisha na sheria au kanuni zinazoandamana na utoaji na utumiaji wa sauti hizo pambanuzi. Hivyo basi tunaweza kusema kuwa kuna ukubalifu kwamba fonolojia ni utanzu wa isimu ambao unachunguza sauti na matumizi yake katika lugha mahususi.

Ni katika mtazamo huu ambapo tunaweza kusema kuwa tunaangalia fonolojia ya Kiswahili kwa kuchunguza sauti zake na matumizi yake katika lugha hiyo.

Tunapozungumzia fonolojia ni muhimu pia kutaja uhusiano wake na fonetiki na pia tofauti iliyopo kwa sababu haya ni mambo mawili ambayo yana ukuruba sana. Kauli hii imeshadidiwa na Massamba na wenzie (2004) wanaposema kwamba fonetiki na fonolojia ni matawi mawili tofauti ya isimu lakini yenye kuhusiana sana. Uhusiano wa matawi haya unatokana na ukweli kwamba yote mawili yanajishughulisha na uchunguzi na uchambuzi unaohusu sauti za lugha za binadamu.

Mgullu (1999) anasema Fonetiki huchunguza sauti bila kuzingatia mfumo ambamo sauti hizo hutumika. Hivyo wanafonetiki uhakiki jinsi sauti zinavyotolewa, sifa zinazotenga sauti mbalimbali na uainishaji wa sauti hizo kwa kutegemea sifa zake. Fonetiki uhakiki sauti hizi za lugha bila kizihusisha na utaratibu wa mfumo wa lugha. Kutilia mkazo kauli hii Mgullu (1999) anasema :

Taaluma ya fonetiki ni moja tu, lakini fonolojia zipo nyingi kama lugha zenye zilizivyo nyingi. Kwa mfano, hatuna fonetiki ya Kiingereza au ya Kiswahili. Fonetiki ni fonetiki tu.

Kwa upande mwingine fonolojia huzichunguza sauti zilizo katika mfumo mmoja yaani lugha mahususi.

Utanzu wa fonolojia huchunguza jinsi sauti za lugha zinavyofanya kazi katika lugha mbalimbali. Aidha fonolojia hushughulikia jinsi sauti hizi zinavyotumika, zinavyopangwa katika maneno ya lugha mahususi pamoja na kushughulikia mabadiliko mbalimbali yanayotokea katika lugha. Kwa kizingatia kauli hii taaluma ya fonetiki ni moja lakini fonolojia zipo nyingi kulingana na lugha. Fonolojia za lugha mbalimbali hutofautiana. Tunaweza kuwa na fonolojia ya Kijaluo, fonolojia ya Kikuyu, fonolojia ya Kiigembe na kadhalika. Kwa hivyo kila lugha ina fonolojia yake lakini fonetiki ni moja. Tofauti nyingine kati ya fonetiki na fonolojia ni kuwa kipashio cha ufafanuzi wa kifonetiki ni foni ambacho Mgullu anakieleza kama kipande kidogo kabisa cha sauti ambacho hakihusishwi na lugha yoyote mahususi.

Mfano mzuri ni sauti / p / ambayo utaipata katika lugha yoyote ile lakini ukiunganisha sauti hiyo na nyingine iwe / pa / utakuwa unaegemea katika lugha mahususi. Hii ni kwa sababu muungano huu hautokei katika lugha zote.

Kwa mujibu wa maelezo yaliyotolewa hapo juu kuhusu fonolojia na fonetiki inadhihirika kuwa fonolojia na fonetiki hutegemeana. Fonetiki huzipata foni kutoka lugha mbalimbali. Hivyo kupitia uchunguzi wa kifonolojia wanafonetiki nao wanakuwa na kitu cha kuchunguza.

2.3 Dhana ya Fonimu

Njogu na wengine (2006) wanasema kuwa fonimu ni kipashio kidogo kabisa cha kifonolojia kinachobadili maana ya neno. Kwa mfano mzungumzaji wa lugha ya Kiigembe anapotumia neno *mwanki* (moto) na *mwanka* (mpaka) haya ni maneno ambayo tofauti yao ni sauti / i / na / a /. Hivyo basi kutokana na mfano huu sauti / i / na / a / ndizo zinabainika na zinaleta tofoauti ya maana katika maneno haya mawili. Kwa hivyo sauti / i / na sauti / a / ni fonimu katika lugha ya Kiigembe. Massamba na wenzake (2004) wanafafanua kauli hii kwa kusema kuwa fonimu ni vitamkwa vinavyoweza kujenga maneno yenye maana au vinavyoweza kubadilisha maana za maneno.

Habwe na Karanja (2004) wanaeleza fonimu kama kipashio kidogo kabisa katika lugha chenye kubainisha maana. Tunatumia jozi za maneno ili kuonyesha tofauti kimaana zinazoletwa na fonimu. Kwa mfano katika Kiswahili maneno yafuatayo yanatofautiana katika sauti moja tu ;

Saa Kifaa cha kuonyesha wakati

Taa Kifaa kinachotoa mwanga

Tofauti za kimaana katika maneno haya mawili ni sauti / s / na / t /. Kwa hivyo sauti hizi ni fonimu kwa sababu zinasaidia kuleta tofauti kimaana kati ya maneno haya mawili.

Kwa mjibu wa Mgullu lazima mtu azijue fonimu za lugha pamoja na sifa zake na aziweke akilini mwake ndipo aweze kuzitumia ipasavyo. Zifuatazo ni baadhi ya sifa za fonimu.

- (a) Kila fonimu inazo sifa zake za kifonetiki zinazoweza kuelezwa ili kuifafanua fonimu hiyo.
- (b) Kila fonimu inazo sifa zake za kifonolojia ambazo huonyesha uamilifu wa fonimu hiyo katika lugha maalum.
- (c) Watumiaji wa lugha fulani huzielewa sifa zote za fonimu za lugha yao ikiwa ni sehemu ya umilisi wao wa lugha hiyo.
- (d) Kila fonimu hushiriki kujenga na kutofautisha maana katika neno.
- (e) Ukibadili fonimu katika neno bila shaka maana ya neno hilo itapotea au hata kupotoka kabisa. Kwa mfano ukichukua neno la kiswahili sali na ubadilishe fonimu ya kwanza / s / na fonimu / k / lile neno litabadilika na kuwa kali.
- (f) Ukiongeza fonimu katika neno lolote maana yake itapotea ama hata kubadilika. Kwa mfano neno kuja likiongezwa fonimu / a / litabadilika na kuwa kujaa na hivyo maana yake itakuwa imebadilika kabisa.
- (g) Ukipunguza fonimu katika neno maana ya neno hilo itabadilika au kupotea.
- (h) Ukipangua mpangilio wa fonimu katika neno maana ya neno hilo itabadilika au kupotea.
- (i) Kila lugha ina fonimu zake na fonimu za lugha tofauti hazifanani kimatumizi.

Dhana ya fonimu ni muhimu katika utafiti huu kwa sababu ni katika kuelewa fonimu za Kiswahili na Kiigembe ambapo uhusiano wa kifonolojia utaweza kutolewa. Pia tunaelewa kuwa baadhi ya lugha za Kibantu huwa na sauti zisizopatikana katika lugha ya Kiswahili ambayo pia ni ya Kibantu. Lugha hizo vilevile hukosa baadhi ya sauti zinazopatikana katika Kiswahili. Hali hii ni tatizo kubwa kwa watu wanaojifunza Kiswahili kama lugha yao ya pili. Tunajua pia kuongeza au kupunguza fonimu katika neno hubadilisha maana katika lile neno. Kwa hivyo uelewaji wa fonimu utatusaidia kubainisha iwapo athari ya Kiigembe inaleta mabadiliko yoyote katika ujifunzaji wa lugha ya Kiswahili.

2.4 Irabu za Kiswahili

Utafiti huu unachunguza irabu za Kiswahili ili kubainisha iwapo kuna athari yoyote ya maneno ya Kiswahili yanayotumia irabu hizo, kutokana na wanafunzi wa Kiigembe wanapojifunza Kiswahili. Tafiti nyingi zimefanywa kuhusu irabu za Kiswahili na wataalamu mbalimbali na kutoa maoni yao.

Massamba na wenzie (2004) ni baadhi ya wataalamu hawa na wanaeleza irabu kama aina ya vitamkwa ambavyo hutolewa pasi na kuwepo na kizuizi chochote katika mkondohewa utokao mapafuni ukipitia katika chemba ya kinywa na chemba ya pua. Njogu na wengine (2006) wanaeleza irabu kama sauti ambazo katika kutolewa kwake ala za kutamkia huwa hazikukaribiana kiasi cha kuweza kusababisha kukatizwa kwa hewa au kuzuiwa kwa hewa kama ilivyo katika utamkaji wa konsonanti. Baada ya kutoa maelezo haya kuhusu irabu ni muhimu pia kutaja kwamba idadi ya irabu hutegemea lugha.

Tukichukua mfano na lugha za Kibantu kuna makundi yaliyo na irabu saba kama kundi la Waigembe, Kilingala na Kisukuma na mengine yana irabu tano kama Kiswahili. Hivyo basi Kiswahili sanifu kinachukuliwa kuwa na irabu tano ambazo huwakilishwa kwa maandishi ya kawaida na ya kifonetiki kama inavyofuata.

Maandishi ya kawaida

Unukuzi kifonetiki

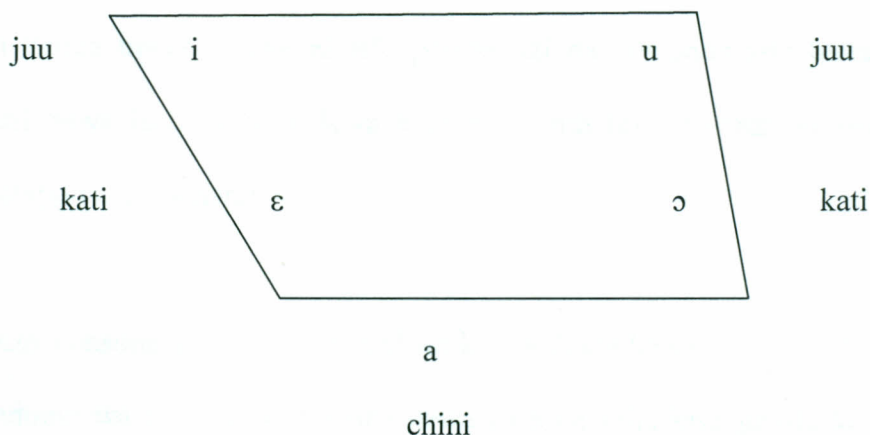
i	/ i /
e	/ ε /
a	/ a /
o	/ ɔ /
u	/ u /.

Massamba (2004) anaonyesha ukubalifu wa maelezo ya Mgullu (1999) kuhusu irabu na anaeleza kuwa Kiswahili kina fonimu za irabu tano. Fonimu hizo ni / a /, / ε /, / i /, / ɔ / na / u /. Kuna vigezo vitatu vinavyotumiwa katika kuzieleza irabu. Kwanza tunaangalia mahali pa kutamkia na tunapata aina tatu za irabu nazo ni irabu za mbele ambazo ni / i / na / ε /, irabu za nyuma / u / na / ɔ / na irabu ya kati ambayo ni / a /. Kigezo cha pili tunachotumia ni kuangalia mwinuko wa ulimi. Katika kikundi hiki tunapata irabu za juu ambazo ni / i / na / ε / na irabu ya chini / a /.

Kama ilivyotajwa awali Kiswahili sanifu kina irabu tano ambazo ni / a /, / ε /, / i /, / ɔ / na / u /.

Wataalamu wa isimu huzipanga irabu hizi tano katika mfuatano wa

/ i /, / e /, / a /, / o / na / u /. Utaratibu huu una maana kwamba katika chemba ya kinywa irabu / i / hutamkika karibu zaidi na / e / kwa kuwa zote ni irabu za mbele, na hivyo irabu / o / na / u / ambazo zote ni irabu za nyuma. Irabu / a / tofauti na irabu nyingine haitamkiwi mbele wala nyuma bali hutamkiwa chini. Kielelezo kifuatacho kinatoa kwa muhtasari maelezo haya.

2.5 Konsonanti za Kiswahili

Massamba na wenzie (2004) anaeleza kuwa konsonanti ni sauti ambazo hutamkwa kwa kuzuia mkondohewa kutoka mapafuni, ukipitia chemba ya kinywa na chemba ya pua kwenda nje. Kushadidia usemi huu, tunaweza kusema kwamba katika utamkaji wa konsonanti, hewa inapopitia kinywani kutoka mapafuni huzuiliwa na viungo mbalimbali vya kutamkia.

Ili kuzielewa aina mbalimbali za konsonanti za Kiswahili, huwa tunazingatia namna konsonanti hizi zinavyotamkwa kinywani mwa binadamu.

Katika sehemu hii tutajikita katika misingi ya mahali hewa inapozuiliwa na jinsi hewa inavyozuiliwa. Sifa hizi mbili ni muhimu sana katika uainishaji wa konsonanti. Tunapozitamka konsonanti huwa tunahusisha sehemu saba kinywani ambazo huitwa ala za matamshi. Sehemu hizi za kutamkia sauti za Kiswahili kila moja katika upekee wake ni sifa pambanuzi na zinaunda sifa bainifu kuu ya mahali hewa inapozuiliwa. Kwa kuzingatia sifa hii tunaweza kupata makundi yafuatayo ya konsonanti.

Kunazo konsonanti ambazo hutamkwa kwa kubana hewa kati ya mdomo wa juu na mdomo wa chini. Kwa kuizuia hewa na kuiachilia kwa ghafla huwa tunatoa vitamkwa vitatu katika Kiswahili ambavyo ni / p / , / b / na / m /. Sifa ya mdomo na meno hujenga kundi la pili. Sauti hutamkwa kwa kugusanisha mdomo wa chini na meno ya juu.

Hewa huwa haizuiwi kabisa bali hujisukumia kati ya ala hizi na mfululizo kiasi hutoka wakati wa utamkaji. Konsonanti mbili hutamkwa kwa njia hii ambazo ni / f / na / v /. Kundi la tatu linahusisha sifa ya meno na ncha ya ulimi. Katika utamkaji wa konsonanti hizi ulimi hugusishwa meno ya juu na kubana kidogo hewa inayosukumwa taratibu na kutoa vitamkwa viwili ambavyo ni / θ / na / ð /. Sifa nyingine ni inayohusisha ufizi.

Ufizi ni sehemu ambazo zipo nyuma ya meno ya juu na ya chini. Ulimi unapogusishwa au kukaribiana na ufizi hutokea vitamkwa vya aina mbalimbali kutokana na hewa kuzuiwa na kuachiliwa ghafla. Vitamkwa vingine hutokea kwa kupigapigisha ulimi kwenye ufizi. Katika Kiswahili sanifu hii ndiyo sifa inayotoa konsonanti nyingi kuliko sifa nyingine yoyote ya mahali pa matamshi. Baadhi ya konsonanti zinazotolewa na sifa hii ni pamoja na / d /, / t /, / n /, / s /, / z /, / l / na / r /. Kaakaa gumu ni sehemu ya juu katika chemba ya kinywa iliyo nyuma ya ufizi. Konsonanti katika kundi hili hutamkwa kwa ulimi kugusa kaakaa gumu au kuufanya ukaribiane na kaakaa gumu. Konsonanti ambazo hutolewa kwa njia hii ni pamoja na / j /, / tʃ /, / ʒ / na / ɲ /. Kundi lingine la konsonanti huundwa kwa kutumia kaakaa laini ambayo ni sehemu ya juu ya chemba cha kinywa iliyo nyuma ya kaakaa gumu. Katika sehemu hii konsonanti hupatikana kwa shina la ulimi kuinuliwa na kuigusa.

Kwa kufanya hivi konsonanti zifuatazo hutolewa. / k /, / g /, / ɣ / na / ŋ /. Koromeo ni nafasi katikati ya nyusi za sauti na kikoromeo. Sifa hii hutoa konsonanti moja /h /.

Baada ya kujadili mahali hewa inapozuiliwa tutajadili sifa ya pili kuu ya upambanuzi wa konsonanti ambayo ni jinsi hewa inavyozuiliwa. Kwa kuzingatia kigezo hiki tunapata aina kuu saba za konsonanti za Kiswahili. Aina ya kwanza ni ya vipasuo. Vipasuo hupatikana kwa kubana hewa kabisa na baadaye kuiachilia kwa ghafla. Hali hii hutoa konsonanti sita katika Kiswahili nazo ni / p /, / b /, / t /, / d /, / k / na / g /.

Vizuiwa-kwamiza ni konsonanti ambazo zinapotamkwa hewa husukumwa nje kwa nguvu, huzuiwa halafu nafasi ndogo huachwa ili hewa ipite kwa namna ya kukwamizwa. Vizuiwa-kwamiza katika Kiswahili ni viwili tu ambavyo ni / tʃ / na / ʒ /. Aina nyingine ya konsonanti ni vikwamizwa. Hali hii hutokana na kukwamizwa kwa hewa kwa kugusanisha midomo na meno kwa baadhi ya vitamkwa na vilevile kwa kugusanisha ulimi na meno, ulimi na ufizi, ulimi na kaakaa gumu na ulimi na kaakaa laini. Vikwamizwa katika Kiswahili ni / f /, / v /, / θ /, / ð /, / s /, / z /, / ʃ /, / ʒ / na / h /. Nazali ni aina ya konsonanti ambazo zinahusisha uzuiaji wa hewa katika sehemu mbalimbali za chemba ya kinywa na kuiruhusu ipitie katika chemba ya pua. Kiswahili kina nazali nne ambazo ni / m /, / n /, / ɲ / na / ŋ /. Aina nyingine ya konsonanti katika kikundi hiki ni kitambaza ambacho ni kimoja tu nacho ni / l /. Konsonanti hii hutamkwa kwa kutandaza ulimi kwenye ufizi na kuacha hewa kupenya pembeni mwa ulimi. Kimadende ni konsonanti moja pia ambayo inapotamkwa, ncha ya ulimi hukutanishwa na ufizi, halafu hewa hupitishwa katikati hivi kwamba ncha hii hupigapiga ulimi mfululizo. Konsonanti hii ni / r /.

Mwisho katika kuangalia sifa ya jinsi hewa inavyozuiliwa ni kundi la konsonanti za viyeyusho. Konsonanti hizi hutamkwa kwa midomo kufanywa kukaribiana au kutandazwa au ulimi kukaribiana na kaakaa gumu. Utamkaji wa konsonanti hizi hukaribiana na ule wa irabu ndiposa wakati mwingine hujulikana kama nusu irabu nazo ni / y / na / w /.

Mgullu (1999) anaeleza kuwa lipo tatizo ambalo bado halijapatiwa ufumbuzi linalohusiana na fonimu za konsonanti za Kiswahili. Tatizo hilo linahusu hasa mwambatano wa fonimu za nazali na fonimu zingine. Kwa sababu hii watafiti wamekuwa na misimamo tofauti kuhusu idadi ya fonimu za konsonanti. Baadhi yao wanadai kwamba fonimu za konsonanti ni ishirini na nne, wengine ishirini na tano na kunao wanadai ni ishirini na saba. Kutokana na tofauti hizi, utafiti huu umetumia mfumo wa konsonanti unaotumiwa na watafiti wengi na Konsonanti hizo zimefafanuliwa katika jedwali lifuatalo kulingana na mahali zinapotamkiwa na namna zinavyotamkwa kwa namna iliyo dhahiri zaidi. Massamba (2004) anaeleza kuwa utaratibu wa kupanga jedwali la konsonanti uliozoeleka ni wa kuzionyesha sifa za mahali pa matamshi katika safu ya juu, kuanzia kushoto kwenda kulia; ambapo tunaanza na midomo kushoto na kuendelea hadi kufikia koromeo kulia. Sifa za jinsi ya matamshi huonyeshwa kwa mpangilio wa kuanzia juu kushoto na kuteremka hadi chini. Utaratibu huu umetumika katika kuzianisha konsonanti za Kiswahili katika jedwali linalofuata.

	MIDOMO	MIDOMO /MENO	MENO	MENO/ UFIZI	UFIZI	KAAKAA GUMU	KAAKAA LAINI	GLOTA
VIPASUO	p b				t d		k g	
VIKWAMIZO		f v	θ ð		s z	ʃ	y	h
VIPASUO/ KWAMIZO						tʃ ʒ		
VING'ONG'O/ NAZALI	m				n	ɲ	ŋ	
VITAMBAZA					l			
VIMADENDE					r			
VIYEYUSHO	w					j		

Jedwali la 1. Massamba (2004:44) Konsonanti za Kiswahili

2.6 Maelezo ya Fonolojia ya Kiigembe

Massamba na wenzake (2004) wanaeleza kuwa kila lugha ya ulimwengu hujiteulia sauti mahususi, inazoitumia, kutokana na sauti za kilimwengu.

Kwa hivyo, ngazi ya fonolojia ya lugha yoyote ile hushughulikia sauti za lugha mahususi na uchanganuzi wa sauti hizo. Kutokana na hali hii, kila lugha ina upekee kwa mujibu wa vitamkwa inavyovitumia na mifanyiko yake ya kifonolojia. Upekee huu ndio unaoleta tofauti katika mifumo ya kifonolojia ya lugha mbalimbali.

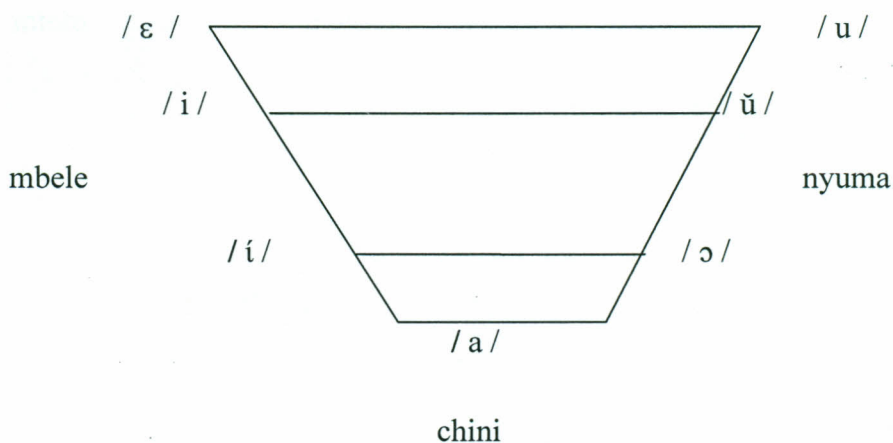
2.7 Fonimu za Irabu za Kiigembe

Massamba na wenzie (2004) wanaeleza irabu kama aina ya vitamkwa ambavyo hutolewa pasi na kuwepo na kizuizi chochote katika mkondohewa utokao mapafuni ukipitia katika chemba ya kinywa na chemba ya pua. Katika kazi hii aidha wamefafanua kwa kulinganisha makundi ya lugha mbalimbali kuwa idadi ya irabu hutegemea lugha tofauti. Tukichukua mfano na lugha za Kibantu kuna makundi yaliyo na irabu saba kama kundi la Waigembe, Kilingala na Kisukuma na mengine yana irabu tano kama Kiswahili. Mbaabu (1985) amezungumzia sauti za Kimeru kwa jumla bila kugusia lahaja yoyote mahususi. Katika kitabu chake anaeleza kuwa baadhi ya sauti zinazopatikana katika Kiswahili hazipatikani katika Kimeru. Kwa sababu hii wameru wanapozungumza Kiswahili hutumia sauti zinazopatikana katika Kimeru badala ya sauti za Kiswahili. Kazi ambayo imezungumzia lahaja mahususi ya Kimeru na lahaja ambayo imekaribiana sana na Kiigembe katika muundo wake ni ile ya mukuthuria (2004). Katika kazi yake anaeleza kuwa lahaja ya Kitigania ina takriban konsonanti kumi na tano.

Kazi hizi pamoja na za wataalamu wengine waliotajwa katika utafiti huu zilikuwa na manufaa katika kulichora jedwali la fonimu za Igembe. Lahaja ya Kiigembe na ile ya Kitigania zimekaribiana sana katika muundo wa maneno, sentensi na hata sauti hali ambayo ni ya kawaida katika lugha za kibantu. Hivyo kwa kurejelea utafiti huu wa fonimu za Kitigania na ule wa fonimu za Kiswahili, mtafiti aliweza kuchora jedwali la fonimu za Kiigembe kwa kurejelea matokeo ya utafiti alioufanya na kubainisha tofauti inayojitokeza wazi katika lugha hizi. Kiigembe kina fonimu za irabu saba kama zilivyofafanuliwa hapa chini katika othografia.

<u>IRABU</u>	<u>NENO</u>	<u>MAANA</u>
/a/	[aria]	ongea
/ε/	[εbɛlia]	ondoka
/i/	[iŋga]	funga
/í/	[íŋga]	fukuza
/ɔ/	[t ɔ ro]	usingizi
/u/	[kura]	kura
/ũ/	[kũra]	kununua

Kielelezo kifuatacho kinaonyesha sehemu ambazo irabu zinapotamkiwa.

Mchoro huu unaonyesha kwamba kuna irabu za mbele. Hizi ni irabu ambazo zinapotamkwa sehemu ya mbele ya ulimi hutumika na hii ndiyo sababu zinaitwa irabu za mbele ambazo ni, / i /, / í / na / ε /. Kuna irabu moja ya kati ambayo inatamkwa kwa kutumia sehemu ya kati ya ulimi nayo ni / a /.

Irabu za nyuma nazo ni irabu ambazo zinatamkiwa hasa katika sehemu ya nyuma ya ulimi. Irabu hizi ni, / u /, / ũ / na / ɔ /.

Kutokana na maelezo haya ni dhahiri kuwa Kiswahili sanifu kinatofautiana na Kiigembe katika irabu. Hii ni kwa sababu Kiigembe kina irabu saba na Kiswahili sanifu kina irabu tano. Utafiti huu ulivumbua ya kuwa hakuna athari nyingi za lugha ya kwanza zinazojitokeza kutokana na irabu. Zilizojitokeza ni zile zinazohusiana na uchopekaji wa vokali / u / katika baadhi ya maneno ya Kiswahili. Maneno yanayopokea uchopekaji huu ni yale maneno yanayoonyesha mfuatano wa kansonanti mbili pamoja na kukiuka mtindo wa ufuatanaji wa konsonanti na vokali. Mifano ya maneno haya ni kama ifuatayo.

amka	amuka
kabla	kabula
mkono	mukono
mtoto	mutoto

2.8.0 Konsonanti za Kiigembe

Kiigembe kina takriban Konsonanti kumi na tatu. Kijalizo kifuatacho kinaonyesha mahali pa kutamkia na namna ya kutamka.

	MIDOMO	KATI MENO	UFIZI/ MENO	UFIZI/ KAAKAA GUMU	KAAKAA GUMU	KAA KAA LAINI
VIPASUO			t			k
VIKWAMIZO	b	θ	s			
VING'ONG'O	m		n		ɲ	ɳ
VIMADEDE			l			
VITAMBAZA				r		
VIYEYUSHO	w			j		

Jedwali la 2. Konsonanti za Kiigembe

Namna ambavyo konsonanti hizi zinavyojitokeza katika matamshi sivyo zote zinavyowakilishwa katika othografia. Jedwali lifuatalo linaonyesha konsonanti za Kiigembe na namna zinavyowakilishwa katika othografia:

2.8.1 Konsonanti za Kiigembe Katika Othografia

Herufi	Mnukuu	Neno	Kiswahili
B	/ b /	[babwi]	Nyinyi
T	/ t /	[tí:ri]	Vumbi
K	/ k /	[kŭria]	Kuuliza
Th	/ θ /	[θarike]	Ngeu
S	/ s /	[sema]	Onja
M	/ m /	[mata]	Mate
N	/ n /	[naicũ]	Asali
Ny	/ ɲ /	[ɲyumba]	Nyumba
Ng	/ ŋ /	[ŋgũkũ]	Kuku
L	/ l /	[lambu]	Maringo
R	/ r /	[rai]	Lete
J	/ j /	[yara]	Yale
W	/ w /	[werũ]	Mwangaza

Jedwali la 3. Konsonanti za Kiigembe katika othografia.

Mbali na konsonanti za fonimu katika lugha ya Kiigembe kunazo sauti mwambatano ambazo hupatikana kama zilivyofafanuliwa katika jedwali lifuatalo.

Herufi	Mnukuu	Neno	Mnukuu	Kiswahili
Nd	Nd	Ndaa	[nda:]	Chawa
Kw	Kw	Kwaria	[kwaria]	Kuzungumza
Nt	Nt	Ntuti	[ntuti]	Kasi
Mp	Mp	Mpuko	[mpuko]	Fuko
Rw	Rw	Rwai	[rwaɪ]	Mbu
Mb	Mb	Mburi	[mbũri]	Mbuzi
Th	Th	Tharike	[tharikɛ]	Ngeu
Tw	Tw	Twana	[twana]	Watoto
Nk	Ŋk	Nkari	[ŋkari]	Chui
Mw	Mw	Mwanki	[mwanki]	Moto
Nj	Nj	Njūki	[njūkí]	Nyuki

Jedwali la 4. Konsonanti mwambatano za Kiigembe.

Mifano iliyotolewa hapa ni ya mizizi tu na kuna miundo mingi ambayo inapatikana kutokana nayo. Mfano ni /mbw/ ambayo inatokana na /mb/ kwa mfano katika neno *mbwi* (mvi).

Kwa mujibu wa Ellis (1985) Uchanganuzi Linganuzi hufanywa kwa kutoa maelezo mwafaka ya kimuundo kuhusu lugha mbili zinazochanganuliwa. Katika sura ya pili maelezo ya kimuundo ya lugha ya Kiswahili na ya Kiigembe yamefanywa. Hili limefanywa ili kuonyesha wazi miundo ya lugha hizi mbili na tofauti zilizoko. Kulingana na jedwali (i) inaonekana kuwa konsonanti za vipasuo / p /, / d / na / g / hazipatikani katika Kiigembe lakini zinapatikana katika Kiswahili (jedwali ii). Kwa mujibu wa nadharia ya Uchanganuzi Linganuzi, matokeo ya kuzilinganisha lugha mbili yanaweza kutumiwa kubashiri yale matatizo na makosa yatakayotokea wakati wa kujifunza lugha ya pili. Ukosefu wa vipasuo / p /, / d / na / g / katika Kiigembe unawaletea wanafunzi kutoka eneo la Igembe matatizo na kusababisha makosa wanapojifunza Kiswahili. Maneno ya Kiswahili yanayotumia vipasuo hivi, yananzalishwa ili kuambatana na muundo wa Kiigembe. Mfano ni katika neno la Kiswahili ‘darasa’ ambalo linatumia fonimu ya kipasuo / d / ambayo haipatikani katika Kiigembe. Neno hili linaongezewa fonimu ya nazali / n / na kutamkwa kama *ndarasa*. Tukirejelea jedwali la kwanza na la pili katika sura ya kwanza na ya pili, tunaona pia Kiswahili sanifu kina vikwamizo tisa na Kiigembe kina vikwamizo viwili pekee ambavyo ni / s / na / θ/. Kwa kurejelea nadharia iliyotumiwa ni wazi kuwa fonimu ambazo hazipatikani katika Kiigembe zinaleta matatizo kwa wanafunzi wa Kiigembe wanapojifunza Kiswahili. Maneno kama vumbi, vaa, hata na mengineyo ambayo yanatumia vikwamizo ambavyo havipatikani katika Kiigembe yanaweza kubashiriwa kuwa yataleta matatizo na kutamkwa kama *bumbi*, *baa* na *ata*.

Tukilinganisha muundo wa lugha hizi mbili upande wa vikwamizo tunaona pia Kiswahili kina vipasuo-kwamizo viwili na Kiigembe hakina vipasuo-kwamizo. Kwa hivyo nafasi ya vipasuo-kwamizo inachukuliwa na fonimu zingine ambazo hupatikana katika lugha hii. Mfano ni katika maneno chakula, chai na mayani. Tukirejelea ubashiri wa Uchanganuzi Linganuzi maneno haya yatatamkwa kama *sakula*, *sai* na *mayani* kwa sababu badala ya / tʃ / Waigembe hutumia / s /, na badala ya / j / wanatumia / y /. Konsonanti za ving'ong'o, kitambaza na kimadende zinapatikana katika Kiswahili na vilevile katika Kiigembe kwa hivyo hazileti matatizo yoyote katika ujifunzaji wa Kiswahili.

2.9 Hitimisho la sura ya pili

Maelezo ya dhana ya fonolojia na dhana ya fonimu yametolewa. Irabu na konsonanti za Kiswahili na Kiigembe zimetolewa pia ili kuweza kuanisha tofauti katika miundo ya lugha hizi mbili. Katika sura hii uainishaji wa irabu na konsonanti za Kiigembe umefanywa na kuwekwa katika jedwali la kifonetiki. Katika sura inayofuata matokeo ya ulinganishaji wa mifumo ya lugha hizi mbili yatachanganuliwa na kuonyesha jinsi athari ya Kiigembe inavyojitokeza katika lugha ya Kiswahili sanifu.

Watafitiwa ambao ni wanafunzi wa shule ya upili na wa kidato cha tatu hutumia lugha ya Kiigembe, Kiswahili na hata Kiingereza.

Utafiti wa nyanjani ulishirikisha shule za kutwa ambazo ni Nturuba, Kirindine, Gitura na Kaurine. Wanafunzi walioshirikishwa ni wa kidato cha tatu. Walishiriki katika uandishi wa insha, usomaji wa kifungu na usimulizi wa hadithi. Wanafunzi kumi walichaguliwa kutoka kila shule na kuwa na jumla ya wanafunzi arobaini. Kwanza walijaza fomu ili kuhakikisha kuwa watakaohusishwa ni wale tu wa lahaja ya Kiigembe.

3.2.1 Uandishi wa insha

Wanafunzi waliandika insha juu ya mada 'siku njema huonekana asubuhi'. Wanafunzi walipewa muda wa kutosha wa kuandika insha bila kupimiwa muda wa dakika arobaini kama inavyokuwa katika mitihani. Hata hivyo wanafunzi waliulizwa waandike insha zisizopungua maneno mia nne au kurasa mbili za karatasi walizopewa. Iltarajiwa kwamba kupitia uandishi wa insha wanafunzi hawa watadhihirisha athari za Kiigembe katika Kiswahili. Mtafiti alitumia walimu wanaofundisha lugha ya Kiswahili katika shule husika. Baadaye mtafiti alikabidhiwa insha ambazo alizichunguza kwa kina. Ilibainika kwamba kulikuwa na matatizo sugu hasa ya athari za kifonolojia yaliyojitokeza katika insha hizo. Wakati wa kukagua insha hizi ilibainika wazi kuwa wanafunzi wengi walifanya makosa katika kuandika mada.

Badala ya kuandika asubuhi wengi waliandika *asubui*. Mfano mwingine katika insha ni pale mwanafunzi anaeleza vile mwalimu mkuu hakuwapa adhabu na badala yake anasema; ‘Mwalimu mkuu *akutupa* adhabu’. Jedwali lifuatalo linaonyesha maneno halisi kama yalivyojitokeza katika insha za wanafunzi kutoka shule zilizoshirikishwa. Haya ni maneno ambayo yalijitokeza kuwa sugu katika insha za wanafunzi wengi na katika kila shule. Matatizo mengine yaliyojitokeza yameorodheshwa katika kiambatisho cha nne.

Neno lenye athari	Neno la Kiswahili
Alafu	Halafu
Rundi	Rudi
Shinda	Shida
Akaniaidi	Akaniahidi
Kuudhuria	Kuhudhuria
Wandogo	Wadogo
Sisiso	Zisizo
Maindi	Mahidi
Kisuri	Kizuri
Apo	Hapo
Akuna	Hakuna
Nikiitaji	Nikihitaji
Waenga	Wahenga
Sughuli	Shughuli

Kisa	Kisha
Tunapumsika	Tunapumzika
Uonekana	Huonekana
Mswa	Mchwa
Ngari	Gari
Wanasherekea	Wanasherehekea
Aliyefusu	Aliyefuzu
tulijitayarisha zote	tulijitayarisha sote
mwendo wa kasi saidi	mwendo wa kasi zaidi
Njinsi	Jinsi
Tayiri	Tajiri
Mwesi	Mwezi
Samba	Shamba
Hesima	Heshima
Kifaari	Kifahari
Husuni	Huzuni
Maankuli	Maakuli
Pumsi	Pumzi

Jedwali la 5. Orodha ya maneno kutokana na insha.

Licha ya matatizo yaliyoorodheshwa katika jedwali hili ilibainika pia kuwa kuna matatizo mengine ya kisarufi ingawa ya kiwango kidogo. Kwa mfano katika insha moja mwanafunzi badala ya kueleza namna wezi walibeba pesa kwa gunia akasema, *wezi walibeba pesa na gunia*.

Wengine badala ya kusema kuingia kwa gari badala yake wanasema, *niliingia na gari*. Hivi ni kuonyesha kuwa licha ya kufanya makosa ya tahajia wanafunzi wengi walifanya makosa ya kisarufi. Makosa mengine yaliyojitokeza ni yanayohusu ngeli.

3.2.2 Matokeo ya kusoma kifungu

Wanafunzi kumi katika kila shule walioteuliwa walisoma kifungu walichopewa juu ya usawa wa kijinsia. Mtafiti alisikiliza kwa makini na kunakili maneno yenye athari. Katika usomaji wa kifungu hicho matatizo ya matamshi yalidhihirisha kwamba athari ya Kiigembe inajitokeza pakubwa na kuathiri namna walivyotamka maneno ya Kiswahili. Wanafunzi walifanya makosa machache wakati wa kusoma kifungu ikilinganishwa na yale ya insha walizoandika. Ilibainika pia ingawa makosa waliyofanya ni machache, hayakuwa tofauti na yale ya insha kwa sababu yalikuwa ni ya udondoshaji wa fonimu fulani, kuchopeka na kubadilisha fonimu moja na nyingine. Wakati wa kusoma kifungu wanafunzi wengi, badala ya kusoma neno uzito walisoma neno hilo kama *usito*. Hili lilidhihirika katika maneno yote yaliyo na fonimu /z/ kubadilishwa kuwa /s/.

Tatizo lingine lilikuwa ni la kuongeza fonimu /n/ katika maneno mengi. Kwa mfano badala ya bado waliandika *bando*, badala ya mwanadamu waliandika *mwanandamu*. Jedwali lifuatalo linaonyesha maneno ambayo yalileta matatizo yalipotamkwa.

Neno lenye athari	Neno la Kiswahili
Usito	Uzito
Mwanandamu	Mwanadamu
Kasi	Kazi
Yawesa	Yaweza
Waya	Waja
Manjukumu	Majukumu
Njinsia	Jinsia
Inchi	Nchi
Njuu	Juu
Njadi	Jadi
Wasasi	Wazazi
Masiwa	Maziwa

Jedwali la 6. Maneno kutokana na vifungu.

3.2.3 Usimulizi wa hadithi

Usimulizi wa hadithi ulifanywa na wanafunzi walewale waliokuwa wamechaguliwa. Wanafunzi walipewa uhuru wa kujichagulia hadithi yoyote ile na kila mwanafunzi aliulizwa asimulie hadithi aipendayo. Kufanya hivi kuliwawezesha wanafunzi kujieleza bila vikwazo vyovyote na mtafiti alisikiliza zile hadithi kwa makini na kunakili maneno yaliyokuwa na athari ya lugha yao ya kwanza. Wanafunzi wengi walifanya makosa mara walipoanza kusimulia hadithi. Wengi walianza kwa ; *‘Hapo samani sa kale’*. Inaonekana kwamba badala ya fonimu / z / waliibadilisha na / s /.

Ilibainika ya kwamba wanafunzi walidhihirisha makosa mengi wakati wa kusimulia na kuandika insha kuliko wakati wa kusoma kifungu walichopewa. Yafuatayo ni baadhi ya maneno yaliyokuwa na athari wakati wa usimuliaji wa hadithi.

Maneno yenye athari	Neno la Kiswahili
Hanjapata	Hajapata
Kinjinji	Kijiji
Sheree	Sherehe
Samani	Zamani
Angusa	Angusha
Akasiba	Akashiba
Rundi	Rudi

Visuri	Vizuri
Msee	Mzee
Ulisa	Uliza
Nilipotesa	Nilipoteza
Njadi	Jadi
Pamoya	Pamoja
Baati	Bahati
Vinjana	Vijana
Apana	Hapana
Samani sa kale	zamani za kale
Mayi	Maji
Wafungaji	Wafugaji
Arufu	Harufu
Sakula	Chakula
Uku	Huku
Tengenesa	Tengeneza
Anaisi	Anaishi
Walisaaau	Walisahau
Njuu	Juu

Jedwali la 7. Maneno kutokana na usimulizi wa hadithi.

3.3 Ulinganishaji wa Kiswahili na Kiigembe

Data ilichanganuliwa kwa njia ya maelezo baada ya kazi ya kila mwanafunzi kuchunguzwa kwa makini. Katika insha, maendelezo ya maneno yalichunguzwa na ikadhihirika kuwa athari ilijitokeza. Maneno yenye athari yalinakiliwa katika daftari na baadaye yakapangwa katika makundi kulingana na fonimu zenye athari. Kazi hizi ziliwekwa pamoja na kujumuishwa na zile za vifungu vya kusoma na usimulizi.

James (1980) anaeleza kuwa uchanganuzi linganuzi unahusika na jozi ya lugha na anachukulia kuwa lugha mbili zinaweza kulinganishwa. Mtazamo wake unadai kuwa athari ya lugha ya kwanza ndicho chanzo kikuu cha makosa katika ujifunzaji wa lugha ya pili. Hivyo uchunguzi wa kina wa mfumo wa lugha hizi mbili unaweza kuwa wa manufaa katika kuonyesha sehemu zenye matatizo. Kutokana na mtazamo huu baada ya kuchunguza lugha ya Kiigembe na ya Kiswahili mambo yafuatayo yaliweza kudhihirika.

Lugha ya Kiswahili Sanifu inazo konsonanti ishirini na tano na Kiigembe kina konsonanti takriban kumi na tatu. Kutokana na haya ni dhahiri kwamba mfumo wa konsonanti za Kiigembe una upungufu wa konsonanti kumi na moja ukilinganishwa na ule mfumo wa Kiswahili sanifu.

Kiswahili Sanifu kina konsonanti sita za vipasuo ambavyo ni; /p, b, t, d, k, g/ na Kiigembe kina vipasuo vitatu ambavyo ni /b, t, k, /. Hivyo basi, vipasuo /p/, / d / na / g / havipatikani miongoni mwa konsonanti za Kiigembe.

Kiswahili Sanifu kina konsonanti za vikwamizo tisa /f, v, ð, θ, ʃ, s, z, ɣ, h/ ; Kwa upande wa Kiigembe, kina konsonanti mbili za vikwamizo / θ / na / s /. Kwa hivyo, konsonanti za vikwamizo /f, v, ð, ʃ, z, ɣ, h/ hazipatikani katika Kiigembe.

Lugha ya Kiswahili Sanifu inazo konsonanti za vipasuo-kwamizo mbili / ʃ, ʒ / huku Kiigembe kikiwa hakina kabisa konsonanti yoyote ya kipasuo kwamizo.

Konsonanti za ving'ong'o /m, n, ɲ, ŋ /, ya kitambaza /l/, ya kimadede /r/, na za viyeyusho /j, w/ zinapatikana katika Kiswahili Sanifu na pia zinapatikana katika Kiigembe. Inadhihirika kwamba ingawa lugha hizi mbili ni za Kibantu zinazo tofauti katika mifumo yao na tofauti hizi za mifumo ndizo zinazosababisha athari za kifonolojia.

3.4.0 Athari za lugha ya Kiigembe katika lugha ya Kiswahili

3.4.1 Uchopekaji

Massamba (2009) anaeleza uchopekaji kama uingizaji wa irabu, kiyeyusho au konsonanti katika neno. Hivyo basi kwa maelezo sahili tunaweza kusema kuwa uchopekaji ni hali ambapo kitamkwa kinaingizwa katikati ya mfululizo wa vitamkwa vingine ambavyo vipo tayari katika neno.

Mfanyiko huu unasaidia lugha kuoanisha matamshi ya maneno na mfumo wa kifonolojia, hasa, kwa kuzingatia misingi ya silabi za lugha husika. Aghalabu, vitamkwa vinavyochopekwa vinaweza kuwa na manufaa ama visiwe na manufaa, hasa pale ambapo misingi ya mfanyiko huu huwa una asili katika lugha ya kwanza.

Utafiti huu unadhibitisha uchopekaji ambao unatokana na athari ya lugha ya kwanza kama Kiigembe na hivyo kuwa na athari katika ujifunzaji wa lugha ya Kiswahili. Kazi za wanafunzi ambazo zilikaguliwa zilionyesha wanafunzi wanachopeka sauti ya nazali / n / katika maneno ya Kiswahili.

Maneno mengi yanayopata uchopekaji huu ni yale ambayo yanaanza kwa fonimu / d /. Kutokana na maelezo kuhusu fonolojia ya Kiigembe inadhihirika ya kuwa fonimu / d / haipatikani katika lugha ya Kiigembe. Hivyo basi Waigembe wanaifanya sauti / d / kuwa ya nazali kwa kuongeza sauti ya nazali / n / ili kuwiana na mtindo wa lugha ya Kiigembe. Baadhi ya mifano ya maneno yaliyoongezewa sauti ya nazali / n / ni kama yafuatayo, ambayo orodha kamili imetolewa katika kiambatisho cha 5 (i).

Rudi	ru <u>n</u> di
Jadi	ja <u>n</u> di
Dawa	<u>n</u> dawa
Bado	ba <u>n</u> do
Shida	shi <u>n</u> da
Kidogo	ki <u>n</u> dogo

Uchopekaji aidha ulijitokeza katika maneno yaliyo na sauti / j / na tunashuhudia ya kuwa sauti hiyo inatangulizwa na sauti ya nazali / n /. Baadhi ya mifano katika maneno haya ni kama yafuatayo;

Hajapata hanjapata

Kijiji kinjinji

Jogoo njogoo

Vijana vinjana

Juu njuu

Jinsia njinsia

Maneno mengine ambayo yalionyesha uchopekaji wa sauti ya nazali / n / ni yaliyo na sauti / g / kwa mfano;

Wafugaji wafungaji.

Kutokana na mifano hii, inadhihirika ya kwamba sauti ambazo hazipatikani katika Kiigembe /d/, / g / , na / j / zinanazalishwa na kuleta athari katika lugha ya Kiswahili. Hivyo inaonekana ya kwamba wanafunzi wengi wanafanya makosa ya kifonolojia kwa kujaribu kuweka maneno ya Kiswahili katika mfumo wa lugha yao ya kwanza.

3.4.2 Udondoshaji wa Konsonanti

Massamba (2009) anaeleza udondoshaji kama utaratibu wa kutoa kipashio fulani cha kiisimu katika silabi, neno, kirai au kishazi. Kwa mujibu wa maelezo haya utafiti huu ulichunguza udondoshaji wa fonimu katika maneno ya Kiswahili unaotokana na athari ya Kiigembe. Uchunguzi uliofanywa unathibitisha kuwa wanafunzi wengi wanaotumia Kiigembe wanadondoa sauti / h /. Sababu kuu ya udondoshaji huu ni kuwa sauti hii haipatikani katika mfumo wa lugha hii. Hivyo itokeapo katika lugha ya Kiswahili huwa inadondoshwa na wanafunzi wengi ili kuchukua mfumo au mtindo wa lugha ya Kiigembe na hivyo kusababisha athari katika lugha ya Kiswahili.

Baadhi ya maneno ambayo yalidhihirisha athari hii yametolewa hapa chini kulingana na kiambatisho 5 (ii).

Neno sahihi	нено lenye athari
--------------------	--------------------------

Sherehe	shereØe
---------	---------

Bahati	baØati
--------	--------

Hapa	Øapa
------	------

Huko	Øuko
------	------

Huku	Øuku
------	------

Anaishi	anaisØi
---------	---------

Walisahau	walisaØau
-----------	-----------

Halafu	Øalafu
--------	--------

Huonekana	Øuonekana
-----------	-----------

Hili	Øili
Hakuenda	Øakuenda
Kuhusu	kuØusu
Asubuhi	asubuØi

3.4.3 Ubadilishanaji wa Fonimu.

Hii ni mbinu ambapo sauti ambayo haipatikani katika mfumo wa lugha fulani inabadilishwa na sauti nyingine au sauti inayokaribiana nayo. Hali hii imetokea katika maneno mengi ya Kiswahili kutokana na athari ya lugha ya Kiigembe. Matokeo ya utafiti yalidhihirisha ubadilishanaji wa fonimu zifuatazo kulingana na kiambatisho 5 (iii).

i. Kutumia / s / badala ya / z /.

Utafiti huu ulionyesha ya kwamba fonimu / s / inachukua nafasi ya fonimu / z / katika kazi nyingi za wanafunzi wa asili ya Kiigembe wanapoandika maneno ya Kiswahili. Matokeo hayo yanaweza kuelezwa kutokana na dhana kuwa, lugha ya Kiswahili ina fonimu / z / lakini Kiigembe hakina. Sauti inayokaribiana na hiyo ni sauti / s / ambayo inapatikana katika lugha ya Kiigembe. Hivyo basi sauti / z / inapotokea nafasi yake inachukuliwa na / s / na kuleta athari katika Kiswahili.

Maneno yafuatayo yalithibitisha hali hii;

Neno sahihi	Neno lenye athari
Zamani	sa <u>ma</u> ni
Vizuri	vi <u>s</u> uri
Mzee	m <u>s</u> ee
Uliza	uli <u>s</u> a
Poteza	po <u>t</u> esa
Ngozi	ngo <u>s</u> i
Kazi	ka <u>s</u> i
Wazazi	wa <u>s</u> asi
Maziwa	ma <u>s</u> iwa

ii. Kutumia / y / badala ya / j /.

Tukirejelea fonimu za alfabeti za Kiigembe ni wazi kuwa fonimu / j / inapatikana katika othografia lakini katika matamshi haitamkwi hivyo miongoni mwa Waigembe. Kwa mfano jina ‘ **Kajuju** ’ ambalo ni jina la msichana hutumika miongoni mwa Waigembe na huandikwa hivyo lakini jina hili hutamkwa ‘**Kayuyu**’.

Hali hii inaonyesha ya kwamba, kulingana na namna Waigembe wanavyotumia lugha utakuta mahali kwenye sauti / j / badala yake watatumia sauti / y / na kusababisha athari katika lugha ya Kiswahili.

Maneno haya yanathibitisha kauli hii ambayo orodha yake imetolewa katika kiambatisho cha 5 (iv).

Neno sahihi**neni lenye athari**

Pamoja

pamoya

Moja

moya

Maji

mayi

Waja

waya

Jambo

yambo

Kutumia / s / badala ya / ʃ /

Badala ya kutumia sauti / ʃ / tunaona ya kwamba wanafunzi wengi wanapendelea kutumia sauti / s /.

Hii ni kwa sababu tunaona ya kuwa sauti / ʃ / haipatikani katika mfumo wa lugha ya Waigembe kama inavyojitokeza katika maneno yafuatayo.

Neno sahihi**neni lenye athari**

Chini

sini

Chumvi

sumbi

Chakula

sakula**iv. Kutumia / b / badala ya / v /**

Sauti / b / inatumika badala ya sauti / v / kama ilivyojitokeza katika maneno yafuatayo kulingana na kiambatisho cha 5 (v).

Neno la Kiswahili**neni lenye athari**

Kuvamia

kubamia

Mavasi

mabasi

Vile

bile

Werevu

werebu

Utafiti huu unaonyesha ya kwamba ubadilishanaji unaotokea hapa juu ni wa kifonolojia. Hii ni kwa sababu ukosefu wa fonimu fulani katika lugha ya kwanza unaweza kuleta athari katika ujifunzaji wa lugha ya pili.

Hili hutokea kwa sababu mifumo ya lugha hizo mbili ni tofauti kama tulivyoshuhudia katika Kiswahili na Kiigembe. Mfumo wa lugha ya Kiigembe una upungufu wa fonimu / z, sh, v, ch / na hii ndio sababu tunaona athari ya fonimu hizo katika lugha ya Kiswahili.

3.5 Hitimisho la sura ya tatu

Sura hii inashughulikia athari ya kifonolojia inayojitokeza katika kazi za wanafunzi zilizokaguliwa na ufafanuzi uliotolewa katika utafiti huu.

Baada ya data kuchanganuliwa ilivumbuliwa kuwa Kiswahili sanifu kina konsonanti kumi na mbili zaidi ya zile za Kiigembe ambazo ni takriban kumi na tatu. Uvumbuzi huu unaonyesha kuwa licha ya kuwa lugha hizi ni za Kibantu zina tofauti kubwa katika mfumo wao. Kutokana na data iliyochanganuliwa Kiigembe kina vipasuo vitatu ambavyo ni / b, t, k / na Kiswahili sanifu kina vipasuo sita ambavyo ni / p, b, t, d, k, g /. Vilevile utafiti huu uligundua ya kuwa Kiigembe kina vikwamizo viwili / θ / na / s / huku Kiswahili kikiwa na vikwamizo tisa ambavyo ni /f, v, ð, θ, ʃ, s, z, ɣ, h/. Iligunduliwa kuwa Kiigembe hakina konsonanti za vipasuo kwamizo huku Kiswahili sanifu kikiwa na vipasuo kwamizo viwili. Utafiti ulithibitisha ya kwamba konsonanti za ving'ong'o, kimadende, kitambaza na viyeyusho ni sawa katika Kiigembe na Kiswahili. Tofauti za mfumo wa lugha hizi mbili zilidhihirisha kuwa chanzo kubwa ya athari.

Utafiti ulionyesha kuwa kuna uchopekaji wa sauti fulani katika maneno ya Kiswahili. Uingizwaji huu unaweza kuelezwa kuwa na asili yake katika lugha ya kwanza. Hii ni kwa sababu sauti fulani inachopekwa pale ambapo haipatikani katika mfumo wa lugha ya kwanza. Mfano ni katika maneno ya Kiswahili ambayo yana fonimu / d /.

Kwa sababu fonimu hii haipatikani miongoni mwa Waigembe inanazalishwa kwa kuongezewa / n / ili kukaribiana na mfumo wa lugha ya Kiigembe na kutamkika kama / nd / kwa mfano katika maneno yafuatayo.

Jadi jandi

Dawa ndawa

Kidogo kindogo

Hali hii inajitokeza pia katika maneno yaliyo na fonimu / j /. Utafiti huu unaonyesha / j / inapatikana katika othografia lakini sivyo inavyotokea katika matamshi. Hivyo inaweza bashiriwa kuwa maneno yote yaliyo na / j / yanajitokeza kama / y / na kusababisha athari kwa mfano.

Juu njuu

Jinsia njinsia

Kijiji kinjinji

Utafiti huu pia ulivumbua kuwa sauti / h / haipatikani miongoni mwa Waigembe na inapojitokeza katika maneno ya Kiswahili inadondolewa na kusababisha athari katika Kiswahili kama katika mifano ifuatayo.

Huko Øuko

Bahati baØati

Hili Øili

Asubuhi asubuØi

Utafiti huu pia unaonyesha kuwa fonimu zisizopatikana katika Kiigembe zinapotokea katika maneno ya Kiswahili zinabadilishwa na zilizokaribiana nazo katika Kiigembe. Mfano ni kule kuongeza fonimu / n / katika neno la Kiswahili kama vile dawa na kulifanya litamkike kama 'ndawa' kwa sababu / d / na / nd / hukaribiana.

Athari hii ndiyo inayochangia makosa mengi zaidi ya kifonolojia kutokana na sababu kuwa Kiigembe kina upungufu wa fonimu kumi na mbili kikilinganishwa na Kiswahili sanifu ambacho kina konsonanti ishirini na tano. Ubadilishanaji huu unatokea katika hali mbalimbali katika kazi za wanafunzi .

Wanafunzi wengi walionyesha matumizi ya fonimu / s / katika maneno ya Kiswahili yaliyo na fonimu / z /. Hili lilitokea kwa sababu Kiigembe hakina fonimu / z /. Maneno yafauatayo yanaonyesha namna athari hii inavyojitokeza.

Ngozi	ngosi
-------	-------

Kazi	kasi
------	------

Mzee	msee
------	------

Wazazi	wasasi
--------	--------

Iligunduliwa pia maneno ya Kiswahili yaliyo na fonimu / j / yanabadilishwa na nafasi yake kuchukuliwa na / y / na hili linasababisha athari kama ifuatavyo.

Moja	moya
------	------

Maji	mayi
------	------

Hali nyingine ya ubadilishanaji iliyoelezwa katika sura hii iliyotokana na kazi nyingi za wanafunzi ni matumizi ya / s / badala ya / ch /. Hili lilitokea kwa sababu sauti ya kipasuo / ch / haipatikani katika Kiigembe. Maneno yafuatayo yalionyesha athari hii.

Chini **sini**

Chakula **sakula**

Ubadilishanaji wa sauti / v / ya Kiswahili na kutumia / b / yenye athari pia ulijitokeza. Mfano ni katika neno mavazi ambalo liliandikwa kama mabasi. Hali hii inatoa maneno mawili yaliyo na maana mbili tofauti. Moja likimaanisha nguo na lingine likimaanisha magari ya kubebea abiria ingawa mwanafunzi alikusudia kumaanisha nguo. Hivyo athari hii inapotosha maana ambayo mwanafunzi alikusudia kuwasilisha.

Mifano mingine ni kama ifuatayo,

kuvamia **kubamia**

vile **bile**

werevu **werebu**

SURA YA NNE

MUHTASARI, MATOKEO NA MAPENDEKEZO

4.1 MUHTASARI

Utafiti huu ulishughulikia makosa ya kifonolojia miongoni mwa wanafunzi wa Igembe katika ujifunzaji wa lugha ya Kiswahili. Uchunguzi uliotiliwa maanani ni chanzo cha makosa ya lugha ya kwanza ambayo huleta athari katika kujifunza lugha ya pili ambayo ni Kiswahili. Ili kupata data iliyokusudiwa utafiti uliwalenga wanafunzi wa shule za upili na ambao ni wa kidato cha tatu. Sababu kuu ya kuangazia makosa ya kifonolojia ni kutokana na fahamu kwamba ujuzi wa fonolojia hasa katika kiwango cha sauti ndio mwanzo wa kuimudu lugha. Aidha hakuna utafiti mwingine uliopatikana ambao umechunguza fonolojia ya Kiigembe. Katika utafiti huu kazi zingine ambazo zimeshughulikia athari zimechunguzwa na kubainisha kuwa suala la athari lipo na lugha moja huweza kusababisha athari katika lugha nyingine. Utafiti wa maktabani ulitumiwa na kazi zilizokuwa na uhusiano na utafiti huu zilichanganuliwa. Aidha utafiti wa nyanjani ulifanywa na kutoa data iliyochanganuliwa na kutoa matokeo muhimu. Nadharia iliyoongoza utafiti huu ni ya Uchanganuzi Linganuzi iliyoasisiwa na Fries (1945) na Lado (1957). Nadharia hii hutumiwa kulinganisha na kulinganua lugha mbili ili kuonyesha jinsi zinavyotofautiana na kufanana. Lado (1957) anaeleza Uchanganuzi Linganuzi unahusu namna lugha ya kwanza inavyomuathiri mwanafunzi wa lugha ya pili kimsamiati, kisarufi, kimatamshi ama kisemantiki.

Hivyo utafiti huu ulilenga fonolojia kwa kuangalia athari kimatamshi. Sura ya pili ya utafiti huu imefafanua kwa kina dhana ya fonolojia na vilevile uhusiano wake na fonetiki. Aidha dhana ya fonimu imeelezwa kwa kuwa ni istilahi ambayo ilitumika sana katika utafiti huu. Irabu na Konsonanti za Kiswahili zimeelezwa ili kuweza kuzilinganisha na zile za Kiigembe. Fonolojia ya Kiigembe vilevile imetolewa maelezo katika sura hii. Lugha hii ilichunguzwa kutokana na matokea muhimu ya data iliyokusanywa na mfumo wake wa alfabeti za kifonetiki kuwekwa katika maandishi. Hili lilifanywa pia ili kuwezesha ulinganishwaji wa Kiigembe na Kiswahili. Sura ya tatu imeeleza uchanganuzi wa data na mjadala ambapo matokeo muhimu yaliyochanganuliwa yanaelezwa kwa kina.

4.2 MATOKEO YA UTAFITI

Kutokana na utafiti huu inadhihirika kuwa kuna athari ya Kiigembe katika lugha ya Kiswahili. Chanzo cha athari ni tofauti katika mifumo ya lugha hizi mbili. Iligunduliwa ya kuwa Kiswahili sanifu kina konsonanti ishirini na tano ilhali Kiigembe kina takriban konsonanti kumi na tatu. Hivyo Kiigembe kina upungufu wa konsonanti kumi na mbili. Badhi yazo ni vipasuo ambavyo katika Kiigembe ni vitatu ambavyo ni / b /, / k /, / t / huku Kiswahili kikiwa na vipasuo sita. Kiswahili kwa upande mwingine kina vipasuo-kwamizo viwili na Kiigembe hakina kipasuo kwamizo hata kimoja. Kiswahili aidha kina vikwamizo tisa na Kiigembe kina vikwamizo viwili pekee ambavyo ni /θ, s, /. Tofauti katika mifumo hii miwili ya lugha husababisha mifanyiko ya kifonolojia.

Kwanza tunapata udondoshaji wa sauti ambapo nyingi za sauti zinazodondoshwa ni zile ambazo hazipatikani miongoni mwa Waigembe. Kwa mfano sauti / h / ambayo haipatikani katika mfumo wa kifonetiki miongoni mwa watu wa Igembe inapojitokeza katika Kiswahili huwa inadondoshwa. Kwa mfano neno *hapa* litajitokeza kama *Øapa*. Hali hii hivyo basi huchangia katika makosa kadhaa ya hijai katika kazi nyingi za wanafunzi.

Mfanyiko wa pili uliojitokeza kutokana na utafiti huu ni ule wa uchopekaji. Aidha sauti ambazo hazipatikani katika Kiigembe zinanazalishwa na kuleta athari katika lugha ya Kiswahili. Uchopekaji huu huwa hauna manufaa yoyote kwa sababu asili yake ni katika lugha ya kwanza na hivyo huchangia katika makosa mengi ya hijai katika kazi za wanafunzi. Mifano ya maneno yanayopata athari kutokana na mfanyiko huu ni, *rundi* badala ya *rudi*, *jandi* badala ya *jadi* na mengine mengi yaliyotolewa mifano kati sura ya nne.

Ubadilishanaji wa fonimu ni mfanyiko mwingine ambao ulivumbuliwa katika kazi nyingi za wanafunzi wakati wa utafiti huu. Kama ilivyoelezwa hii ni hali ambapo sauti ambayo haipatikani katika mfumo wa lugha fulani inabadilishwa na sauti nyingine au sauti inayokaribiana nayo. Hali hii ndiyo ilichangia makosa mengi zaidi ya hijai katika kazi za wanafunzi.

Mfano ni ubadilishanaji wa sauti / s / na sauti / z / kwa mfano badala ya kuandika neno zamani wanaliandika kama *samani*.

Hali hii hivyo basi huishia kupotosha maana iliyokusundiwa kwa sababu katika mfano huu mwanafunzi badala ya kumaanisha kale neno alilolitumia linaeleza vifaa vinavyotengenezwa kwa mbao.

Utafiti huu unaonyesha pia baadhi ya wanafunzi walifanya makosa kwa sababu hawana umilisi wa lugha ya Kiswahili. Tatizo hili linadhihirika kutokana na namna wanafunzi hao walivyounda sentensi zao wakati wa kusimulia hadithi na katika insha.

Hatimaye ni muhimu kutaja kuwa utafiti huu uliongozwa na nadharia ya Uchanganuzi Linganuzi. Kama ilivyotajwa awali katika kazi hii Uchanganuzi Linganuzi ni nadharia ambayo hutumiwa kulinganisha mifumo miwili ya lugha ili kubainisha tofauti katika lugha hizo. Katika muktadha huu lugha zilizolinganishwa ni Kiswahili na Kiigembe. Maelezo ya kina yalitolewa kuhusu sauti za lugha hizi mbili na kulinganishwa. Ulinganishaji huu ndio ulisaidia katika uchanganuzi na kubainisha sauti zilizokuwa na athari. Matokeo yalisaidia kuonyesha sauti zilizosababisha athari katika lugha ya Kiswahili kutokana na ile ya Kiigembe. Utafiti pia unaonyesha kuwa unaweza kubashiri sauti za Kiigembe ambazo zinaweza kusababisha athari katika Kiswahili. Haya yote yaliwezekana kutokana na mwongozo wa nadharia ya Uchanganuzi Linganuzi. Kwa jumla mafanikio ya nadharia hii yalifanikisha utafiti huu.

4.3 MAPENDEKEZO

Ni muhimu kutambua kuwa katiba mpya ya nchi ya Kenya inazitambua lugha zetu za kiasili. Hivyo basi tafiti kuhusu lugha zetu za kwanza zinapaswa kuendelezwa kwa marefu na mapana. Utafiti huu umechunguza chanzo cha athari ya makosa ya kifonolojia miongoni mwa Waigembe. Data iliyo katika utafiti huu hivyo basi itakuwa na manufaa makubwa kwa walimu pamoja na wanafunzi kwa sababu watakuwa na marejeleo ya kuwaauni kuepuka makosa ya tahajia yanayotokana na lugha ya kwanza.

Aidha kupitia data hii walimu wataweza kuwaelekeza wanafunzi na kuwafundisha tofauti za mifumo ya lugha hizi mbili. Aidha wakuza mitaala watanufaisha wanafunzi iwapo watatumia data iliyopatikana katika utafiti huu. Hili litawezekena kwa kuwaelekeza waandishi ni sauti gani za kusisitiza katika funzo la matamshi bora hasa vitate. Wanafunzi wanaweza kupewa mazoezi ya kutofautisha kati ya vitate vya sauti / s / na / z /. Kwa mfano kutofautisha maneno kama;

z	s
zamani	samani
zabuni	sabuni
kazi	kasi

Zoezi kama hili litawaauni wanafunzi walio na matatizo ya kutofautisha kimatamshi kati ya sauti / t / na / s /. Inapendekezwa kuwa walimu waelewe nadharia wanazotumia katika ufunzaji wao.

Kwa kufanya hivi wanafunzi watapewa mazoezi katika maneno ambayo unaweza kubashiri yataleta athari hasa kupitia nadharia ya Uchanganuzi Linganuzi. Utafiti huu ulijikita katika fonolojia na itakuwa bora ikiwa uchunguzi mwingine utafanywa ili kutafiti nomino za ngeli. Baadhi ya makosa yaliyojitokeza yalikuwa ni ya ngeli. Mfano ni katika insha moja ambapo mwanafunzi anaandika, '*ngombe ya baba ilianguka*' badala ya ng'ombe wa baba alianguka. Hii inatokana na tafsiri ya moja kwa moja ya lugha ya Kiigembe ambayo ni, '*ngombe ya baba niwire*' kumaanisha ng'ombe wa baba alianguka.

Hivyo basi tafiti katika mofolojia itakuwa pia na manufaa kwa wanaisimu ikitekelezwa katika tafiti za baadaye. Aidha utafiti unaweza kuendelezwa katika semantiki na sintaksia.

MAREJELEO

- Attorney-General (2010). New Constitution of Kenya. Government Printer.
Nairobi.
- Chimerah, R. (2000). Kiswahili Past Present and Future Horizons. Nairobi
University Press, Nairobi.
- Chiragdin, S. na Mnyampala, M. (1977). Historia ya Kiswahili. O.U.P., Nairobi.
- Cross, J. (2009). Diagnosing the Process, Text, and Intrusion Problems
Responsible for L2 Listeners' Decoding Errors. In The Asian
EFL Journal Quaterly. Vol. 2 Issue 2 (uk. 47-50) Asian EFL
Journal Press, Busan, Korea. <http://www.asian-efl-journal.com>.
- Ellis, R. (1985). Understanding Second Language Acquisition, Oxford University
Press, Oxford.
- Etherton, A.R.B. (1977). Error analysis, problems and procedures. In English
Language Teaching Journal, vol. 32 No. 1(uk. 67-68).
- Els, T.V et al. (1994). Applied Linguistics and the Learning and Teaching of
Foreign Languages. Edward Anorld, London.
- Guthrie, M. (1948). The Classification of the Bantu Languages. O.U.P, London.
- Habwe, J. na Karanja, P. (2004). Misingi ya Sarufi ya Kiswahili. Phoenix
Publishers, Nairobi.
- Ishida, S. (2005). Contemporary Agriculture in Nyambene District: The formation
of circuit Cultivators. National museum of Ethnology, Osaka.
- James, C. (1980). Contrastive Analysis. Longman, Burnt Mill Harlow.

Kimani, S. (1971). *Problems in Swahili Use and Phonology*, Journal of Institute of Swahili Research University of Dar es Salaam. Vol. 41, No. 1, 94-99.

Kobia, J. (2008). *Taswira za Kiuana katika Nyimbo za Tohara za Wanaume Miongoni mwa Waigembe*, Unpublished PhD Thesis, Kenyatta University.

Lado, R. (1957). *Linguistics Across Cultures*. The University of Michigan Press, Michigan.

Massamba, D. P. B. na wenzie (1999). *Sarufi Miundo ya Kiswahili Sanifu*. TUKI.

_____ (2004). *Fonolojia ya Kiswahili Sanifu*. TUKI, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam. Dar es Salaam.

_____ (2009). *Kamusi ya Isimu na Falsafa ya Lugha*. TUKI, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam. Dar es Salaam.

Mbaabu, I. (1985). *Kiswahili Lugha ya Taifa*, Kenya Literature Bureau, Nairobi.

_____, (1994). *Sarufi ya Kiswahili*. Longman Kenya Ltd. Nairobi.

_____, (1995). *Usahihishaji wa Makosa katika Kiswahili*. Longhorn Kenya Ltd. Nairobi.

Mgullu, R. S. (1999). *Mtalaa wa Isimu*. Longhorn Publishers, Nairobi.

Mudhune, S. (1994). *Contrastive Analysis to the Learning of Swahili Morphosyntax by Luo Learners*. Unpublished M.A Thesis, Kenyatta University, Nairobi.

- Mukuthuria, M. (2004). *Kuathiriana kwa Kiswahili na Kimeru: Mfano kutokana na wanafunzi wa Tigania, Kenya*. Unpublished Doctoral Dissertation, Egerton University.
- Mukuthuria, M. (2008). Uchunguzi wa athari kama nyenzo ya kufunza Lugha. Katika Ogechi, N. (Ed) Nadharia katika taaluma ya Kiswahili na lugha ya kitaifa (uk. 375-386) Moi University Press. Eldoret.
- Musau P.M. (1993). Aspects of Interphonology: The study of Kenya Learners of Swahili. Bayreuth African Study.
- Musau P.M. na L.M. Chacha. (2001). Mbinu za Kisasa za Kufundishia Kiswahili: Kwa Walimu wa Shule za Msingi, Upili na Vyuo, Kenya. Literature Bureau, Nairobi.
- Nemser, W. (1971). *Approximate Systems of Foreign Language learners*. In Richards, J. (Ed), Error Analysis: Perspective of Language Acquisition (uk. 55-64). Longman, London.
- Norrish, J. (1983). Language Learners and Their Errors. Macmillan Publishers, London.
- Njogu, K. na wengine (2006). Sarufi ya Kiswahili. Uchanganuzi na Matumizi. The Jomo Kenyatta Foundation. Nairobi.
- Onyango, J. O. (1997). *Uziada wa Kisarufi katika Kiswahili cha Wanafunzi wa Kinyala: Mtazamo wa Uchanganuzi Linganuzi*, Unpublished M.A Thesis, Kenyatta Univeristy, Nairobi.

- Ritchie, W.C. (1978). Second Language Acquisition Research: Issues and Implications. Academic Press, INC. New York.
- Sridher, S.N. (1981). *Contrastive Analysis, Error Analysis and Interlanguage: Three Phases of One Goal*. In Fisiak, J. (Ed) Contrastive Linguistics and the Language Teacher. Pergamon Press, London.
- TUKI (2001). Kamusi ya Kiswahili Kiingereza. TUKI, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- _____(1990). Kamusi Sanifu ya Isimu na Lugha. TUKI, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- _____(2006). English-Kiswahili Dictionary. TUKI, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Van Els, T. et al. (1984). Applied linguistics and the learning and teaching of foreign languages. Edward Arnold, London.
- Wa Mberia, K. (1981). The Consonants of Kitharaka. Unpublished M.A Dissertation, University of Nairobi.
- Wanyoike, E.N. (1978). *Vikwazo Katika Mafunzo ya Kiswahili Kenya*. In Lugha. A Journal for Language Teachers in Kenya. Vol. 5 No. 3 (uk. 35-42) Kenya Language Assoc., Nairobi.
- Wilkins, D.A. (1972). Linguistics in Language Teaching. Edward Arnold, Bedford Square, London.
- Whiteley, W. H. (1969). Swahili, the Rise of the National Language. Methuen and Co. London.

VIAMBATISHO

Kiambatisho 1. Kitambulisho

(a) Kitambulisho cha mwanafunzi

1. Ulizawa katika kata ipi?
2. Kata hiyo inapatikana katika wilaya ya
3. Lugha yako ya kwanza ni ipi?
4. Nyumbani mnatumia lugha gani?
5. Unaweza kutumia lugha gani nyingine?
6. Mkiwa na vijana wenzako mnapenda kutumia lugha gani?

Kiambatisho 1. (b) Kitambulisho cha shule.

1. Ulisomea shule ipi ya msingi?
2. Shuleni hiyo mlikuwa mkitumia lugha gani?
3. Walimu walitumia lugha gani?
4. Andika jina la shule yako ya upili.....
5. Kwa sasa shuleni mnatumia lugha gani?
6. Mnapoingia asubuhi na mkielekea nyumbani jioni mnatumia lugha gani?

Kiambatisho 2. Kifungu cha kusoma

Soma kifungu kifuatacho (kifungu cha kusoma kwa sauti).

USAWA WA KIJINSIA

Maswali ya usawa wa kijinsia katika jamii ni jambo ambalo limeleta kero kwa wingi katika jamii kwani waja wengi huchukulia kuwa jinsia ya kiume ina uzito sana kuliko ya kike. Wengi wanaume bado wana mawazo yaliyopitwa na historia. Wao hufikiria kuwa hata wakati Mungu alipomuumba mwanadamu, aliyeumbwa kwanza alikuwa mwanamme kabla ya mwanamke kuumbwa. Kwa sababu hii isiyokuwa na mashiko, wao hutopendelea na kumdharau mwanamke. Wanawake wengine pia wametingwa katika minyororo ya utamaduni kiasi cha kujiona wanyonge na watumwa wa wanaume.

Katika jamii nyingi za waafrika, mtoto mvulana alichukuliwa hapo jadi na hata katika usasa, kuwa mrithi wa mali ya babake, na pia mtu atakayesaidia kuendeleza jina la familia au ukoo aliotoka. Kwa sababu hii, ilikuwa ni lazimakwa mke kumzaa mtoto mvulana. Wengi waliokuwa hawana bahati ya kuwazaa wavulana walitalikiwa, au mme kumwoa mke wa pili. Inaaminika kuwa ni kwa sababu hii ndipo suala la ndoa ya wake wengi liliibuka. Mtoto wa kike alileta huzuni katika jamii kwani hakuchukuliwa kama mojawapo ya wanaukoo wowote, na wakati wa kuolewa ukifika, basi ataondoka.

Hata hivyo, maswala ya ujadi yanaipa kisogo kizazi kipya kinachoishi katika karne hii mpya. Ni yakini kwamba mtoto wa kike ameanza kuonekana kama kiumbe chenye manufaa mengi. Siku hizi tunawaona wanawake wakiwa na nyadhifa muhimu sana katika jamii, kiasi cha kuwapiku wanaume. Katika mashule mengi na taasisi za juu nchini na ulimwenguni mzima, wasichana wamebobeza katika maswala ibuka na maki ya kuridhisha katika mitihani ya kitaifa hapa nchini Kenya. usawa wa kinjinsia kwa hivyo yafaa uonekane katika sekta nyeti ulimwenguni kote.

Hapo jadi, kazi ambayo mwanamke angefanya na iridhishe ilikuwa tu kazi ya ulezi pamoja na usafi wa kijamii pamoja na kumfurahisha mwanamme. Hata hivyo, wazo hili limebadilika kwani wanawake wengi wanafanya kazi tofauti tofauti, ambazo hata zingine zinaonekana za kiume. Katika mashirika mengi chini, huwa tunakumbana na wake wakiwa wakurugenzi kwani katika nyadhifa nyingi zinazochukuliwa na wanawake, huwa kuna uwajibikaji wa hali ya juu. Si vyema kutenga kazi kwani kujaribu ni kutenda, na kazi yoyote ile yaweza kufanywa na mtu yeyote.

Elimu ndio uti wa mgongo wa fanaka maishani na ndio ufunguo wa maisha mema. Majukumu mengi wanayopewa watoto wa kike huwafanya wasihudhurie masomo. Jamii nyingi humpendekeza mtoto wa kiume kielimu kuliko yule wa kike. Wazazi wengi wamejipata wakiangamia kutokana na ugonjwa wa ukimwi, na majukumu ya kuchunga familia huachiwa mwana wa kike.

Jambo hili huwafanya kutohudhuria masomo na kupata elimu. Inafaa ifanywe jambo la dharura kuwaelimisha wasichana na wavulana, kwani wote ni sawa, na yafaa wajitegemee mastakamuni. Ni jambo la kuridhisha kuwaona watoto wa kike pia wakifanikiwa kwa wingi katika masomo. Siku hizi, si maziwa ya kuku kumwona mtoto wa kike amewashinda wengine wa kiume katika masomo, na jambo hili linaonyesha kuwa jamii imezinduka.

Katika taifa letu, imekuwa ikipiganiwa kuwa katika bunge nambari ya wanaume itoshane na wanawake. Hii inaonyesha kuwa hata wanawake wanaweza kisiasa, hata ingawa inasawiriwa kuwa mchezo mchafu. Katika bunge la sasa kuna wanawake kadhaa, na hata wengine wakafanikiwa kupata kazi za uwaziri. Hii inaonyesha kuwa tofauti na miaka ya nyuma, wanawake pia wamezinduka kisiasa. Hata katika nchi ya Liberia, kwa mara ya kwanza kihistoria, kiongozi mwanamke alipigiwa kura na kuwa rais wa nchi hiyo. Mwanamke huyo aliingia katika vitabu vya kihistoria kwa kuwa rais wa kwanza kabisa wa kike barani Afrika. Kwa hivyo ni bayana kuwa pia kisiasa wanawake wana uwezo, na pia nafasi huweza kuongoza inavyofaa na kwa uwajibikaji mkubwa.

Sheria za kitamaduni za kitambo zilikuwa zinamlinda mtoto wa kiume hadi ukubwani. Waliounda sheria zenyewe walikuwa makundi ya wazee waliowapendelea waume kupiku wake.

Hata hivyo sheria hizo zimeonyeshwa kisogo hivi sasa kwani sheria zilizoko sasa zinazowalinda waja wote, pasi na kuzingatia jinsia. Sheria hizo huwa za kumkabili mkosa, na wala siye mme au mke. Katika katiba ya nchi ya Kenya, mwanamke amepewa nafasi kubwa na wajibu unaomfaa. Jambo hili linatia motisha sana na kumfanya mwanamke ahisi akiwa mmoja miongoni mwa wanajamii.

Katika kiwango cha kifamilia, yafaa mme na mke washirikiane katika kila jambo. Hata katika makubaliano, yafaa mwanamme amjumuishe mke ili kuwe na usawa katika kiwango hicho. Hali hii itaepusha migongano na kutoelewana nyumbani. Jamii nzuri yafaa iendeshwe na wazazi wote, na siyo mme au mke pekee.

Kwa kuhitimisha basi, ni vyema kwa jamii kumchukulia mtoto wa kike kama kiumbe kinachofaa heshima, elimu, uongozi, na kufanya maamuzi nyeti inayoweza kuirekebisha jamii. Kasumba na mielekeo ya jadi imepitwa na wakati, na sheria yafaa ifuatwe ili kumlinda mtoto wa kike/mwanamke.

Kiambatisho cha 3. Usimulizi wa hadithi

Simulia hadithi yoyote iliyowahi kukufurahisha zaidi.

Kiambatisho 4. Insha

Andika insha juu ya;

Siku njema huonekana asubuhi.

Kiambatisho 5. Maneno yenye athari

Orodha ya baadhi ya maneno yenye athari kama yalivyojitokeza wakati wa utafiti wa nyanjani

i. Uchopekaji wa / n /

hajapata	hanjapata
----------	-----------

kijiji	kinjinji
--------	----------

gunia	ngunia
-------	--------

jirani	njirani
--------	---------

kuja	kunja
------	-------

muda	munda
------	-------

jogoo	njogoo
-------	--------

rudi	rundi
------	-------

jadi	jandi
------	-------

vijana	vinjana
--------	---------

wafugaji	wafungaji
----------	-----------

dawa	ndawa
------	-------

juu njuu

bado bando

jinsia njinsia

ii. Udondoshaji wa / h /

sherehe shereØe

harufu Øarufu

jihami jiØami

kuhudhuria kuØudhuria

bahati baØati

hapa Øapa

hali Øali

hakuenda Øakuenda

huko Øuko

huku Øuku

anaishi anaisØi

pahali paØali

walisahau

walisaØau

halafu

Øalafu

hangeweza

Øangeweza

dirishani

dirisØani

hukimbiza

Øukimbiza

fahamu

faØamu

fahari

faØari

kuwahadithia

kuwaØadithia

huzuni

Øuzuni

hakikisha

Øakikisha

shamba

sØamba

heshima

hesØima

hata

Øata

asubuhi

asubuØi

kuhusu

kuØusu

haitoshi

Øaitoshi

tayarisha	tayarisØa
-----------	-----------

wahenga	waØenga
---------	---------

shiba	sØiba
-------	-------

nyesha	nyesØa
--------	--------

shemeji	sØemeji
---------	---------

nilishuka	nilisØuka
-----------	-----------

iii. Ubadilishanaji wa fonimu

Kutumia / s / badala ya / z /.

zamani	samani
--------	--------

tukazuru	tukasuru
----------	----------

kuzaliwa	kusaliwa
----------	----------

vizuri	visuri
--------	--------

mzee	msee
------	------

uliza	ulisa
-------	-------

poteza	potesa
--------	--------

weza	wesa
------	------

tengeneza tengenesa

maliza malisa

kuazima kuasima

ngozi ngosi

uzito usito

kazi kasi

wazazi wasasi

maziwa masiwa

zingine singine

maizi maisi

mzima msima

usingizi usingisi

amezoea amesoea

mavazi mavasi

pumzika pumsika

iv. **Kutumia / y / badala ya / j /.**

pamoja pamoya

moja moya

maji mayi

waja waya

jambo yambo

tajiri	tayiri
--------	--------

sijawahi	siyawahi
----------	----------

v. Kutumia / b / badala ya / v /.

kuvamia kubamia

mavasi	mabasi
--------	--------

Kiambatisho cha 6. Insha za wanafuzi

051

* (4)

Siku NJEMA uonekana asubui

Hii inamdana kuwa jambo nuri uonekana au utambuka mapema. Hikuwa ni siku ya jumamosi asubui na mapema nilipirohi mesina kapiya bila kutiza lolote lile. Kama tulivyo kuwotumea gina juma jioni na mwalimu kwamba jumamosi zatakatwa shuleni. Nilijaribu kwa urumbi na urundi vile nengepata atelepe la usingori hiyo asubui. Lakini lo! alikupatikana. Nilipirohi majani nikiwa na furaha ya kugokwa na kufan ambayo hakiwa na mishi. Alitupitia kulangeti mbali na kuamka pale kutandani na kuwasna taa hii na nioese kuandaa kindogo kama hiiyo kuwa mosoa ya kila siku asubui. Maingira yalikwa matulira bila mafelele. Nilijaribu kutaka kwa masomo yangu ya asubui lakini furaha niligokwa naye hakiwihusua. Baba yangu kama alingukua amesoa kuamka asubui na mapema kabla atayamka kama niligokwa mosoa ya yeye kuamka kabla atayamka na kuandaa, alipoamka hio siku atienda kosi. Alikuwa kwa nyumba yangu kutamsa, lakini nikiwa nsha amuka mwenema. Nilimfungua mlango na kumkarishia ndani. Tulikuwa atayamka naye wakati mrefu sana kama mwezi mmoja hivi. pia tulikuwa atayawai angaa naye tena jambo fulani mosomo naye. Kutaka utatoni mwanu siku hiyo ndiyo tulikuwa siku ya kwanza haba yangu kumongera kwa upole. Alimuliza maswali mengi moja wapo kwani ni swala kuwa ninavyo endelea na masomo yangu shuleni. pia alimuliza kuwa ni jambo lipi nuri ningetamani anafanyie siku hiyo. Nilishindwa kumwambaza ni jambo lipi angonifanyia na kumaukuru pekee kwa kunipia karo ya shule. lakini alimambua hiyo atashi. Nafikirie kile ninge pend kufanywa kwenye siku hao.

Baada ya baba yangu kuondoka mama naye alingira akiwa enatobasema kuwa fahali alinisalimia kuwa furaha ambayo alikuwa na kifani. Pso wake ulikuwa unaoonyesha furaha iliyokuwa ndani mwa roho yake. Siku hii Baba na mama kawakwondoka fuelekea kiasini klato wakikuwa na matajarisho ya hopa na pate.

Nilikuwaa machakani. Sikuwa na yua kilechokunda kikiendelea. Nyumboni pale viti vilikuwa vimeponguwa na pia vyafuta mburumbali vilikuwa vina tayarisho na mama akisamidiwa na mayirani. Nilipomrusa mama yenye kuvomba anaoopika wakinaoni, alimjibu ni kigeni wa konisa lao wanambembelea.

Baada ya kukaq munda Marefu. Sana. Baba yangu alinika na kumomba nijitayarishwe wageni waka karibu kungira ngumbani na nimini nitawakaribisha. Sikusika kilele na kuoga haraka haraka. Nitakaribia marazi nilayo kuwa nimesoa furaha. Baba alinika tena na kumamua mifuge macho. alinipa vitu kavyo mbaro kuwa vimefungwa kufungwa ilikuwa na mavosi mapya. Alinambira leo mliku. yako ya kushoretika kusaliwa fwafo. Kito Kito Sababu klongo matajarisho ya wageni aliwalika mmojawao akiwa ni mwalimu Mkuu na waimu wengine.

Klate walitokuwa wamepukwa kutika karamu kinyo hio walitathurika na pia wale awaka alikuwa kufika. Nyumboni mawaa mliyatang'ata wa kufika. Mwalimbali nilikuwa na furaha tele pia nilitambua kawod. Mwalimbali na mawageni walitathurika sherehe hio.

Siku moja niliamka mapema sana kabla ya umande ukunywa na umande kutaweka.

"wakati tu nilipofika katika kituo cha
magari nilisubiri kwa muda mchache sana
kwa bahati nzuri basi ambalo lilikuwa linaenda
kwa mwendo wa kasi Saidi Liondoka kulisimamisha

Wakati huo kulikuwa sasa tabu unish
magari ya kusafiri kwenda mwa yalikuwa
yameisha. Nilikuwa nimekuwa maadani ilikuwa
siku yangu ya kwanza kufika sehemu hiyo.

Shungazi yangu aliweza kusimamisha gari hili aliweza kutua ndani ilifanya hima kutua ndani ya gari. Wakati huo alikuwa na shungu sana kwa sababu ya kusafiri kwa gari. Tulichukua masaa manne kufika Thika mahali alikuwa amelengua nyuma yake. Wakati tulifika Thika tuliona watu wengi waliyo barabara ni kote.

Walikukwa wenyi kumu ^{Samahy} mchanga bahari ni
Taliyamu. mwanamuziki kioleke kutikukumbishwa

Tulika nyumba kwa mada mchache sana
baadaye tukaenda katika bunge za wanyama
nilifurukia sana kuingia huko kwa sababu ilikuwa
mara yangu ya kwanza kwenda katika bunge la
wanyama. Wakati huo tulikwenda kugolea ndani
kwa ya bahari. Nilikuwa na ng'oma kugolea ndani
wakati wa jioni tuliveza kurundi nyumba ni
kwa kama kuti kwa sababu kulikuwa usiku wa
manane na wakora wengi walikuwa wanashura
kila mahali. Tulikwenda sebuleni kuanza
vitimbi mbalimbali vilivyoweza kutufurukisha mata
usingizi ulitoweka. Wakati huo huo tulibetewa
chukula cha jioni tukakula baraka ili tuweze
kurundi kuanza vitimbi. Wakati wa kulala tu
ulipika ambapo tulitabiwa kila mtu aende
katika nyumba cha kulala akuna mwenye
amewasikia kwenda kulala.

Kulikuwa usiku wa manane kila mtu
alikuwa ulingizingizi muno. Siku iliyokuwa
nyukia tufika asubuhi sana ili
tuweze kuitayarisha kupika chai
ya asubuhi kwa sababu watoto
wengi walikuwa wanakwenda shuleni.
Wakati huo huo ndio nilinguelwa siku njema
wonekany asubuhi.

SIKU NJEMA UONEKANA ASUBUHI

Siku huyo nikumbaini kila mwanu vyema sana. Niliitaka kuasubahi na malema kabid ya kugoo kuwika. Siku huyo kaba yangu ilikuwa amaniambia kuwa tundaenda kumtembelea nyanyangu huko mjini Nairobi. Nikaanza kutajarisha shafahi na nikaanza filivirawisha wavyete wangu. Hapo yule alikuwa mogo alikuwa huko alikuwa na furaha mbele mbele huku akitalasamu ikanda kama aliyezaiwa jumaa. Wavyete wangu walibamka kila mwanu mwaletse maji hili koooge kuso. Nikaanza, ualianza kumya chaji na baada ya dakika kutaka saa walimaliza. Niliitaka lajari kuenda kuaga kuwa Sababu wazee wadeti na mashadhi hawakumera mwanu wa maneno walidonga kuwa, selawa chelawa kutapata mwanu si wako. Nikaanza Nilienda kikonani Changu Nikaanza kuwa nguo zangu ambazo zilikuwa zimetamika nyola kando. Niliitaka nikaanza na furaha kama kibogoyo aliyepata meno katika pika nika za hali na pale. Pia haka haki engine walikuwa wamengamizi sana ungeshani haka tundaenda kuwa jesu chasto. Baada ya muda mfuli tundaenda safari kulekea kwenye kimo cha mabasi ambapo tutikuta umari wa watu umefuka furufu humo. Kwa kati yera jari moja litigila na hapa hapa tukabaliatika kuanza safari yetu adipesa nikaanza kuwa Mungu hamihi mji wake. Kuanzi ~~ilikuwa~~ si nehem la Mheremesi hatungepata jari xuea xababu ya msungamano alikuwa hapa Niliitaka ~~kama~~ furaha kama mtoto aliyezaiwa jumaa itukiwa na mtoto huyo wetu.

TuliPofika ~~thika~~ tuliPika wanyama wengi
sarakani. Nilianza kutupa dua langu kwa maulana
hai chueushe na wanyama hao. Wanyama hao
walikuwa wamenona kama ngururwe, TuliPika
mahali pale nilimshukuru mungu kwani wahenga
na wahenguzi hawakufika walipolonga kuuza
"Mungu sisi adhamini" TuliPika kwa nyanganyu
alikuwa na furaha isiyo na kifani wakati
wakubona. TuliPika gauni na kumkimbia nyanya
huku hikiwa nimeshikilia kuka Mwenyezi alikuwa
mkubwa sana.

TuliPika huko tulikaribisha nyema: sana
na tukapotelewa Jawa kuko na mume
nyanya tuliletwa ^{chakula} Chenge kikuwa kitamu
kwekukeli mthini ya asali. Viliyowa huko
njakuwa ^{kochokocho} en. Nilikuwa nikashika kwekukeli.
Wakati ulipowalia wa kumali nyumbani ^{king} Nyanya
hao hawakuwa wanataka tui nime
nyumbani bali walikuwa wanataka tui shi
na wao mume humo. Mama aliposikia huyo
alikataa katakata baba naye akawaaidi kwa
mtaka tukiunga shule murezi wa chigera.
Wao wawirega mbizi, mahindi na vitu vingi sana
TuliPika kwa huyo wakitafanya Baada ya
muda kuunda daa tufanza tena safari ya
kurudi ^{na} nyumbani kwetu. Nilikuwa na furaha
sana kwa sababu hyo ndiyo siku nyonyonyo
yangu ya kwanza kufika Nairobi. TuliPika
nyumbani nilikuwa nimeshika hoi bin tik
kwa safari hii. Na pia nilimshukuru
mungu kwa kutuwezeha kufika Salama
Salimni.

SIKU NJEMA HUONEKANA ALFAJIRI.

Vidokuzi

Siku cavyoanza

Yaliyounderea siku kinyo

Kiwisho wa siku

Hivikuwa siku ya ifunaa ambapo viumila ambuli na Mapema. Siku yenyewe uionekana muri-Ndoto wa angani walisikika wakizimba nyimbo zao utuni huku wakikaribisha siku kinyo. Hivijawa na furaha nbo nbo ambayo hivikuwa na kitani-Baa ya kiamka, kuanza kufatanyana moja kwa moja bina kupoteza wakati. Baada ya dakika chache hivikuwa vimesitazarisha vya kutoka hivikuwa siku ya kupewa kawadi katika sheme ya kwa wanafunzi waliotanga vizuri. Katika mbinani yao hivikuwa kiumba kiumba haraka haraka hata kama walikuwa wainona haraka haraka aina baraka.

Muda si muda satari yangu kwenye shumei uanza papo hapo. Hivijawa na mbaraka mbaraka kama tana ainyelitungua samana kwa sababu bina shaka hivikuwa mbaraka wa wale wangezawadua siku ya Wazazi wangu wameonekana wenge furaha upande mwingine kwa wazazi hivikuwa biagwa katika vidato cha ozu. Huku hivikuwa shumei hivipata huko mfani. Kote wazazi na furaha hivikuwa katika lugha zao. Hivikuwa siku kwa bina huku hivikuwa kumwa siku itakavyokuwa. Hivikuwa muda mrefu kufika shumei kwa mbaraka matungumzo yaliitanga satari ya kwenye shumei kama yaliyi.

Hivikuwa shumei mbaraka saa tana ambapo hivikuwa kama mbaraka furi furi. Hivikuwa na vikundi vya wazazi wakiyanderea matungumzo mbaraka. Magari mbaraka mbaraka ya wazazi wa siku ya yaliwazi. Kwa mbaraka aonekana siku kuanzia hivikuwa hadi wazazi. Kwa ya hayo hivikuwa na vikundi mbaraka mbaraka vya wanafunzi vya kumwatafuta wazazi, wazazi wazazi na wanafunzi

X 4

Kiambatisho 2.

Soma kifungu kifuatacho (kifungu cha kusoma kwa sauti).

USAWA WA KIJINSIA

Maswali ya usawa wa kijinsia katika jamii ni ^{Jambo} jambo ambalo limeleta kero kwa wingi katika jamii kwani ^{wana} wengi huchukulia kuwa jinsia ya kiume ina uzito sana kuliko ya kike. Wengi wanaume bado wana mawazo yaliyopitwa na historia. Wao hufikiria kuwa hata wakati Mungu alipomuumba mwanadamu, aliyeumbwa kwanza alikuwa mwanamme kabla ya mwanamke kuumbwa. Kwa sababu hii isiyokuwa na mashiko, wao hutopendelea na kumdharau mwanamke. Wanawake wengine pia wametingwa katika minyororo ya utamaduni kiasi cha kujiona wanyonge na watumwa wa wanaume.

Katika jamii nyingi za waafrika, mtoto mvulana alichukuliwa hapo jadi na hata katika usasa, kuwa mrithi wa mali ya babake, na pia mtu atakayesaidia kuendelea ^{nina} jina la familia au ukoo aliotoka. Kwa sababu hii, ilikuwa ni lazima kwa mke kumzaa mtoto mvulana. Wengi waliokuwa hawana bahati ya kuwazaa wavulana walitalikiwa, ^{hau} mme kumwoa mke wa pili. Inaaminika kuwa ni kwa sababu hii ndipo suala la ndoa ya wake wengi liliibuka. Mtoto wa kike alileta huzuni katika jamii kwani hakuchukuliwa kama mojawapo ya wanaukoo wowote, na wakati wa kuolewa ukifika, basi ataondoka.

^{unadi} Hata hivyo, maswala ya ujadi yanaipa kisogo kizazi kipya kinachoishi katika karne hii mpya. Ni yakini kwamba mtoto wa kike ameanza kuonekana kama kiumbe chenye manufaa mengi. Siku hizi tunawaona wanawake wakiwa na nyadhifa muhimu sana katika jamii, kiasi cha kuwapiku wanaume. Katika mashule mengi na taasisi za juu nchini na ulimwenguni mzima, wasichana wamebobeza katika maswala ibuka na maki ya kuridhisha katika mitihani ya kitaifa hapa nchini Kenya. usawa wa kijinsia kwa hivyo yafaa uonekane katika sekta nyeti ulimwenguni kote.

Hapo jadi, kazi ambayo mwanamke angefanya na iridhishe ilikuwa tu kazi ya ulezi pamoja na usafi wa kijamii pamoja na kumfurahisha mwanamme. Hata hivyo, wazo hili limebadilika kwani wanawake wengi wanafanya kazi tofauti tofauti, ambazo hata zingine zinaonekana za kiume. Katika mashirika mengi chini, huwa tunakumbana na wake wakiwa wakurugenzi kwani katika nyadhifa nyingi zinazochukuliwa na wanawake, huwa kuna uwajibikaji wa hali ya juu. Si vyema kutenga kazi kwani kujaribu ni kutenda, na kazi yoyote ile yaweza kufanywa na mtu yeyote.

Elimu ndio uti wa mgongo wa fanaka maishani na ndio ufunguo wa maisha mema. Majukumu mengi wanayopewa watoto wa kike huwafanya wasihudhurie masomo. Jamii nyingi humpendekeza mtoto wa kiume kielimu kuliko yule wa kike. Wazazi wengi wamejipata wakiangamia kutokana na ugonjwa wa ukimwi, na majukumu ya kuchunga familia huachiwa mwana wa kike. Jambo hili huwafanya kutohudhuria masomo na kupata elimu. Inafaa ifanywe jambo la dharura kuwaelimisha wasichana na wavulana,

kwani wote ni sawa, na yafaa wajitegemee mastakamuni. Ni jambo la kuridhisha kuwona watoto wa kike pia wakifanikiwa kwa wingi katika masomo. Siku hizi, si maziwa ya kuku kumwona mtoto wa kike amewashinda wengine wa kiume katika masomo, na jambo hili linaonyesha kuwa jamii imezinduka. *Kithune*

Katika taifa letu, imekuwa ikipiganiwa kuwa katika bunge nambari ya wanaume itoshane na wanawake. Hii inaonyesha kuwa hata wanawake wanaweza kisiasa, hata ingawa inasawiriwa kuwa mchezo mchafu. Katika bunge la sasa kuna wanawake kadhaa, na hata wengine wakafanikiwa kupata kazi za uwaziri. Hii inaonyesha kuwa tofauti na miaka ya nyuma, wanawake pia wamezinduka kisiasa. Hata katika nchi ya Liberia, kwa mara ya kwanza kihistoria, kiongozi mwanamke alipigiwa kura na kuwa rais wa nchi hiyo. Mwanamke huyo aliingia katika vitabu vya kihistoria kwa kuwa rais wa kwanza kabisa wa kike barani Afrika. Kwa hivyo ni bayana kuwa pia kisiasa wanawake wana uwezo, na pia nafasi huweza kuongoza inavyofaa na kwa uwajibikaji mkubwa. *at*

Sheria za kitamaduni za kitambo zilikuwa zinamlinda mtoto wa kiume hadi ukubwani. Waliounda sheria zenyewe walikuwa makundi ya wazee waliowapendelea waume kupiku wake. Hata hivyo sheria hizo zimeonyeshwa kisogo hivi sasa kwani sheria zilizoko sasa zinazowalinda waja wote, pasi na kuzingatia jinsia. Sheria hizo huwa za kumkabili mkosa, na wala siye mme au mke. Katika katiba ya nchi ya Kenya, mwanamke amepewa nafasi kubwa na wajibu unaomfaa. Jambo hili linatia motisha sana na kumfanya mwanamke ahisi akiwa mmoja miongoni mwa wanajamii.

Katika kiwango cha kifamilia, yafaa mme na mke washirikiane katika kila jambo. Hata katika makubaliano, yafaa mwanamme amjumuisha mke ili kuwe na usawa katika kiwango hicho. Hali hii itaepusha migongano na kutoelewana nyumbani. Jamii nzuri yafaa iendeshwe na wazazi wote, na siyo mme au mke pekee. *lan*

Kwa kuhitimisha basi, ni vyema kwa jamii kumchukulia mtoto wa kike kama kiumbe kinachofaa heshima, elimu, uongozi, na kufanya maamuzi nyeti inayoweza kuirekebisha jamii. Kasumba na mielekeo ya jadi imepitwa na wakati, na sheria yafaa ifuatwe ili kumlinda mtoto wa kike/mwanamke.

X 6

Kiambatisho 2.

Soma kifungu kifuatacho (kifungu cha kusoma kwa sauti).

USAWA WA KIJINSIA

Maswali ya usawa wa kijinsia katika jamii ni jambo ambalo limeleta kero kwa wengi katika jamii kwani waja wengi huchukulia kuwa jinsia ya kiume ina uzito sana kuliko ya kike. Wengi wanaume bado wana mawazo yaliyopitwa na historia. Wao hufikiria kuwa hata wakati Mungu alipomuumba mwanadamu, aliyeumbwa kwanza alikuwa mwanamme kabla ya mwanamke kuumbwa. Kwa sababu hii isiyokuwa na mashiko, wao hutopendelea na kumdharau mwanamke. Wanawake wengine pia wametingwa katika minyororo ya utamaduni kiasi cha kujiona wanyonge na watumwa wa wanaume.

Katika jamii nyingi za waafrika, mtoto mvulana alichukuliwa hapo jadi na hata katika usasa, kuwa mrithi wa mali ya babake, na pia mtu atakayesaidia kuendeleza jina la familia au ukoo aliotoka. Kwa sababu hii, ilikuwa ni lazima kwa mke kumzaa mtoto mvulana. Wengi waliokuwa hawana bahati ya kuwazaa wavulana walitalikiwa, au mme kumwoa mke wa pili. Inaaminika kuwa ni kwa sababu hii ndipo suala la ndoa ya wake wengi liliibuka. Mtoto wa kike alileta huzuni katika jamii kwani hakuchukuliwa kama mojawapo ya wanaukoo wowote, na wakati wa kuolewa ukifika, basi ataondoka.

Hata hivyo, maswala ya ujadi yanaipa kisogo kizazi kipya kinachoishi katika kame hii mpya. Ni yakini kwamba mtoto wa kike ameanza kuonekana kama kiumbe chenye manufaa mengi. Siku hizi tunawaona wanawake wakiwa na nyadhifa muhimu sana katika jamii, kiasi cha kuwapiku wanaume. Katika mashule mengi na taasisi za juu nchini na ulimwenguni mzima, wasichana wamebobeza katika maswala ibuka na maki ya kuridhisha katika mitihani ya kitaifa hapa nchini Kenya. usawa wa kijinsia kwa hivyo yafaa uonekane katika sekta nyeti ulimwenguni kote.

Hapo jadi, kazi ambayo mwanamke angefanya na iridhishe ilikuwa tu kazi ya ulezi pamoja na usafi wa kijamii pamoja na kumfurahisha mwanamme. Hata hivyo, wazo hili limebadilika kwani wanawake wengi wanafanya kazi tofauti tofauti, ambazo hata zingine zinaonekana za kiume. Katika mashirika mengi chini, huwa tunakumbana na wake wakiwa wakurugenzi kwani katika nyadhifa nyingi zinazochukuliwa na wanawake, huwa kuna uwajibikaji wa hali ya juu. Si vyema kutenga kazi kwani kujaribu ni kutenda, na kazi yoyote ile yaweza kufanywa na mtu yeyote.

Elimu ndio uti wa mgongo wa fanaka maishani na ndio ufunguo wa maisha mema. Majukumu mengi wanayopewa watoto wa kike huwafanya wasihudhurie masomo. Jamii nyingi humpendelea mtoto wa kiume kielimu kuliko yule wa kike. Wazazi wengi wamejipata wakiangamia kutokana na ugonjwa wa ukimwi, na majukumu ya kuchunga familia huachiwa mwana wa kike. Jambo hili huwafanya kutohudhuria masomo na kupata elimu. Inafaa ifanywe jambo la dharura kuwaelimisha wasichana na wavulana,

kwani wote ni sawa, na yafaa wajitegemee mastakamuni. Ni jambo la kuridhisha kuwaona watoto wa kike pia wakifanikiwa kwa wingi katika masomo. Siku hizi, si maziwa ya kuku kumwona mtoto wa kike amewashinda wengine wa kiume katika masomo, na jambo hili linaonyesha kuwa jamii imezinduka.

Katika taifa letu, imekuwa ikipiganiwa kuwa katika bunge nambari ya wanaume itoshane na wanawake. Hii inaonyesha kuwa hata wanawake wanaweza kisiasa, hata ingawa inasawiriwa kuwa mchezo mchafu. Katika bunge la sasa kuna wanawake kadhaa, na hata wengine wakafanikiwa kupata kazi za uwaziri. Hii inaonyesha kuwa tofauti na miaka ya nyuma, wanawake pia wamezinduka kisiasa. Hata katika nchi ya Liberia, kwa mara ya kwanza kihistoria, kiongozi mwanamke alipigiwa kura na kuwa rais wa nchi hiyo. Mwanamke huyo aliingia katika vitabu vya kihistoria kwa kuwa rais wa kwanza kabisa wa kike barani Afrika. Kwa hivyo ni bayana kuwa pia kisiasa wanawake wana uwezo, na pia nafasi huweza kuongoza inavyofaa na kwa uwajibikaji mkubwa.

Sheria za kitamaduni za kitambo zilikuwa zinamlinda mtoto wa kiume hadi ukubwani. Waliounda sheria zenyewe walikuwa makundi ya wazee waliowapendelea waume kupiku wake. Hata hivyo sheria hizo zimeonyeshwa kisogo hivi sasa kwani sheria zilizoko sasa zinazowalinda waja wote, pasi na kuzingatia jinsia. Sheria hizo huwa za kumkabili mkosa, na wala siye mme au mke. Katika katiba ya nchi ya Kenya, mwanamke amepewa nafasi kubwa na wajibu unaomfaa. Jambo hili linatia motisha sana na kumfanya mwanamke ahisi akiwa mmoja miongoni mwa wanajamii.

Katika kiwango cha kifamilia, yafaa mme na mke washirikiane katika kila jambo. Hata katika makubaliano, yafaa mwanamme amjumuishie mke ili kuwe na usawa katika kiwango hicho. Hali hii itaepusha migongano na kutoelewana nyumbani. Jamii nzuri yafaa iendeshwe na wazazi wote, na siyo mme au mke pekee.

Kwa kuhitimisha basi, ni vyema kwa jamii kumchukulia mtoto wa kike kama kiumbe kinachofaa heshima, elimu, uongozi, na kufanya maamuzi nyeti inayoweza kuirekebisha jamii. Kasumba na mielekeo ya jadi imepitwa na wakati, na sheria yafaa ifuatwe ili kumlinda mtoto wa kike/mwanamke.

Kiambatisho 2.

Soma kifungu kifuatacho (kifungu cha kusoma kwa sauti).

USAWA WA KIJINSIA

Maswali ya usawa wa kijinsia katika jamii ni jambo ambalo limeleta kero kwa wingi katika jamii kwani waja wengi huchukuliwa kuwa jinsia ya kiume ina uzito sana kuliko ya kike. Wengi wanaume bado wana mawazo yaliyopitwa na historia. Wao hufikiria kuwa hata wakati Mungu alipomuumba mwanadamu, aliyeumbwa kwanza alikuwa mwanamme kabla ya mwanamke kuumbwa. Kwa sababu hii isiyokuwa na mashiko, wao hutopendelea na kumdharau mwanamke. Wanawake wengine pia wametingwa katika minyororo ya utamaduni kiasi cha kujiona wanyonge na watumwa wa wanaume.

Katika jamii nyingi za waafrika, mtoto mvulana alichukuliwa hapo jadi na hata katika usasa, kuwa mrithi wa mali ya babake, na pia mtu atakayesaidia kuendeleza jina la familia au ukoo aliotoka. Kwa sababu hii, ilikuwa ni lazima kwa mke kumzaa mtoto mvulana. Wengi waliokuwa hawana bahati ya kuwazaa wavulana walitalikiwa, au mme kumwoa mke wa pili. Inaaminika kuwa ni kwa sababu hii ndipo suala la ndoa ya wake wengi liliibuka. Mtoto wa kike alileta huzuni katika jamii kwani hakuchukuliwa kama mojawapo ya wanaukoo wowote, na wakati wa kuolewa ukifika, basi ataondoka.

Hata hivyo, maswala ya ujadi yanaipa kisogo kizazi kipya kinachoishi katika karne hii mpya. Ni yakini kwamba mtoto wa kike ameanza kuonekana kama kiumbe chenye manufaa mengi. Siku hizi tunawaona wanawake wakiwa na nyadhifa muhimu sana katika jamii, kiasi cha kuwapiku wanaume. Katika mashule mengi na taasisi za juu nchini na ulimwenguni mzima, wasichana wamebobeza katika maswala ibuka na maki ya kuridhisha katika mitihani ya kitaifa hapa nchini Kenya. usawa wa kijinsia kwa hivyo yafaa uonekane katika sekta nyeti ulimwenguni kote.

Hapo jadi, kazi ambayo mwanamke angefanya na iridhishe ilikuwa tu kazi ya ulezi pamoja na usafi wa kijamii pamoja na kumfurahisha mwanamme. Hata hivyo, wazo hili limebadilika kwani wanawake wengi wanafanya kazi tofauti tofauti, ambazo hata zingine zinaonekana za kiume. Katika mashirika mengi chini, huwa tunakumbana na wake wakiwa wakurugenzi kwani katika nyadhifa nyingi zinazochukuliwa na wanawake, huwa kuna uwajibikaji wa hali ya juu. Si vyema kutenga kazi kwani kujaribu ni kutenda, na kazi yoyote ile yaweza kufanywa na mtu yeyote.

Elimu ndio uti wa mgongo wa fanaka maishani na ndio ufunguo wa maisha mema. Majukumu mengi wanayopewa watoto wa kike huwafanya wasihudhurie masomo. Jamii nyingi humpendeleza mtoto wa kiume kielimu kuliko yule wa kike. Wazazi wengi wamejipata wakiangamia kutokana na ugonjwa wa ukimwi, na majukumu ya kuchunga familia huachiwa mwana wa kike. Jambo hili huwafanya kutohudhuria masomo na kupata elimu. Inafaa ifanywe jambo la dharura kuwaelimisha wasichana na wavulana,

kwani wote ni sawa, na yafaa wajitegemee mastakamuni. Ni jambo la kuridhisha kuwaona watoto wa kike pia wakifanikiwa kwa wingi katika masomo. Siku hizi, si maziwa ya kuku kumwona mtoto wa kike amewashinda wengine wa kiume katika masomo, na jambo hili linaonyesha kuwa jamii imezinduka.

Katika taifa letu, imekuwa ikipiganiwa kuwa katika bunge nambari ya wanaume itoshane na wanawake. Hii inaonyesha kuwa hata wanawake wanaweza kisiasa, hata ingawa inasawiriwa kuwa mchezo mchafu. Katika bunge la sasa kuna wanawake kadhaa, na hata wengine wakafanikiwa kupata kazi za uwaziri. Hii inaonyesha kuwa tofauti na miaka ya nyuma, wanawake pia wamezinduka kisiasa. Hata katika nchi ya Liberia, kwa mara ya kwanza kihistoria, kiongozi mwanamke alipigiwa kura na kuwa rais wa nchi hiyo. Mwanamke huyo aliingia katika vitabu vya kihistoria kwa kuwa rais wa kwanza kabisa wa kike barani Afrika. Kwa hivyo ni bayana kuwa pia kisiasa wanawake wana uwezo, na pia nafasi huweza kuongoza inavyofaa na kwa uwajibikaji mkubwa.

Sheria za kitamaduni za kitambo zilikuwa zinamlinda mtoto wa kiume hadi ukubwani. Waliounda sheria zenyewe walikuwa makundi ya wazee waliowapendelea waume kupiku wake. Hata hivyo sheria hizo zimeonyeshwa kisogo hivi sasa kwani sheria zilizoko sasa zinazowalinda waja wote, pasi na kuzingatia jinsia. Sheria hizo huwa za kumkabili mkosa, na wala siye mme au mke. Katika katiba ya nchi ya Kenya, mwanamke amepewa nafasi kubwa na wajibu unaomfaa. Jambo hili linatia motisha sana na kumfanya mwanamke ahisi akiwa mmoja miongoni mwa wanajamii.

Katika kiwango cha kifamilia, yafaa mme na mke washirikiane katika kila jambo. Hata katika makubaliano, yafaa mwanamme amjumuisha mke ili kuwe na usawa katika kiwango hicho. Hali hii itaepusha migongano na kutoelewana nyumbani. Jamii nzuri yafaa iendeshwe na wazazi wote, na siyo mme au mke pekee.

Kwa kuhitimisha basi, ni vyema kwa jamii kumchukulia mtoto wa kike kama kiumbe kinachofaa heshima, elimu, uongozi, na kufanya maamuzi nyeti inayoweza kuirekebisha jamii. Kasumba na mielekeo ya jadi imepitwa na wakati, na sheria yafaa ifuatwe ili kumlinda mtoto wa kike/mwanamke.

KENYATTA UNIVERSITY LIBRARY